

Kulturmiljøplan

Leka kommune

Status

Utkast – sist endret
Vedtatt sendt på høring
Dokument-id

Dato

03.03.2025

[Dokument-id i sak/arkiv]

Innhold	2
1 Innledning	4
1.1 Formål og bakgrunn for kulturmiljøplan	5
1.2 Arbeidet og medvirkning	5
1.3 Avgrensning av planen	5
1.4 Forholdet til andre planer	5
1.5 Klimaendringenes påvirkning på kulturminner	7
1.6 Lover	7
1.7 Definisjoner og begreper	8
2 Målsettinger.....	9
2.1 Regjeringens målsettinger for kulturminnefeltet.....	9
2.2 Regional plan for kulturmiljø i Trøndelag 2022-2030.....	9
2.3 Kommunale formål	9
3. Aktører roller og ansvar	10
3.1 Økonomiske virkemidler	10
3.2 Råd, inspirasjon og veiledning.....	11
3.3 Retningslinjer for saksbehandling	11
4 Forreformatoriske kulturminner i Leka	12
4.1 Steinalder bosetning	13
4.2 Solsemhula.....	14
4.3 Bygdeborger	15
4.4 Gravhauger og gravrøyser	16
4.5 Kullgroper og kokegroper	18
4.6 Vetesteder og varder	19
5 Kulturmiljø i Leka	20
5.1 Hortavær.....	21
5.2 Sklinna.....	22
5.3 Solsemvågen	23
5.4 Leknessjøen	24
5.5 LM. Andersen gården.....	25
6 Fiskeri.....	26
6.1 Fiskerihavner.....	27
7 Landbruk	28
7.1 Leka utvalgte kulturlandskap	29
7.2 Kystlynghei og naturbeitemark	31

7.3 Klyngetun	33
7.4 Gårdsbygninger.....	35
7.5 Kverner	38
7.6 Seterdrift.....	39
7.7 Torvuttak	39
7.8 Grensestein.....	40
8 Ferdsel og kommunikasjon	41
8.1 Sklinna fyr	42
8.2 Sjømerker.....	43
8.3 Tørnbolter.....	43
8.4 Anløpssteder	44
8.5 Ferdselsveier til lands.....	45
9 Industri og næring.....	46
9.1 Handelssteder	46
9.2 Slip og båtverksteder	49
9.3 Fiskeindustri.....	50
9.4 Andre næringsvirksomheter	50
10 Kirker og bedehus	51
10.1 Leka Kirke.....	51
10.2 Bedehus.....	52
11 Krigsminner og minnesmerker.....	53
11.1 Krigsminner.....	53
11.2 Minneplate kaperforliset	54
12 Møteplasser og fritid	55
12.1 Grendehus	55
12.2 Leknes gamle skole	56
12.4 Amfi og spillplass	57
12.5 Aktivitetsparken.....	57
13 Immateriell kulturarv og kulturminner	58
13.1 Stedsnavn og historie.....	58
13.2 Offerplasser	59
13.3 Sagnet om Lekamøya.....	60
13.4 Ørnerovet	60
14 Sefrak.....	61
15 Tiltaksplan 2025-2027.....	62
16 Kilder.....	65

1 Innledning

Leka kommune har et mangfold av kulturminner fra steinalderen til moderne tid. Alle disse kulturminnene og kulturmiljøene inngår i vår felles historie. Det viktigste premisset for å oppleve tilhørighet, trivsel og eierskap til kulturminnene, er gjennom bruk og opplevelse. Først da kan vi snakke om kulturminner som identitetsskapende element.

Denne planen er en temaplan, og er kommunens første kulturmiljøplan. Planen beskriver ikke alle kulturminnene vi har i kommunen. I arbeidet med planen har man forsøkt å kartlegge noen av de viktigste kulturminnene og kulturmiljøer vi har. Planen tar i utgangspunktet for seg nyere tids kulturminner fra tiden etter 1537. Dette er kulturminner som kommunen har et forvaltningsansvar for. Planen er ingen historiebok over kommunens historie, men der det har vært naturlig har man tatt med utdrag av historien for å sette kulturminnene inn i en sammenheng.

Jo lengre tilbake i tid man går, jo mer usikker blir historien. Spesielt for tidsperioden det mangler skriftlig dokumentasjon. Det er derfor ingen som har fasiten på hva som faktisk har skjedd fra de første menneskene kom hit, og frem til i dag. Derfor kan det noen steder være beskrevet noe som er en påstand, men som ikke kan sies med sikkerhet. Herlaugshaugen er et godt eksempel på at ingenting kan sies med sikkerhet.

Planens viktigste oppgave er å få satt bevaring av kulturminnene på dagsorden gjennom en bevisstgjøring på deres eksistens. Man har i arbeidet med planen hatt som mål at planen skal være en lettleselig oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljø i kommunen. Planen skal være et viktig hjelpemiddel for både administrasjonen og politikere når viktige arealbestemmelser skal tas, men også være nyttig for privatpersoner. Kommunens første kulturmiljøplan kommer ut samme året som det er 50 år siden Madsøybrua ble åpnet.

1.1 Formål og bakgrunn for kulturmiljøplan

Ifølge Riksantikvaren er formålet med en kommunal kulturmiljøplan at kommunene skal ta ansvar for å registrere det som finnes av kulturhistorisk verdi for å sikre at dette ikke går tapt. Da er det viktig å innhente kunnskap om historien. Dette er viktig blant annet med tanke på utarbeiding av reguleringsplaner. Dette er også i tråd med Stortingsmelding nr. 16-2005, *Leve med kulturminner*. En kulturmiljøplan er en investering i kunnskap og mulighet for bevaring. Målgruppen for planen er både lokal forvaltning, politikere og lokalsamfunnet. I utarbeidelsen av kulturmiljøplaner gjør man en kartlegging og vurdering av kommunens kulturminner. Ikke alle kulturminner eller kulturmiljøer kan tas vare på, men gjennom en prioritering og målrettede tiltak vil et representativt utvalg av kulturarven bli bevart for ettertiden.

1.2 Arbeidet og medvirkning

Leka kommune nedsatte i november 2024 en intern arbeidsgruppe bestående av representanter fra Leka kommune ved strategi og samfunn. Museet Midt har bistått med faglig rådgivning underveis i prosessen. Oppstarten av arbeidet ble kunngjort og det var mulig å komme med innspill til og med 8. februar 2025. Det har underveis vært et mål å involvere ulike aktører i arbeidet med utarbeidelsen av planen, både lokale resurspersoner, lag og foreninger og offentlige aktører. Kulturmiljøplanen har også som mål å bidra i folkehelsearbeidet. Det har derfor underveis blitt gitt mulighet til å komme med innspill på tvers av ansvarsområder innenfor kommunens administrasjon. Planen inngår i kommunens planverk og vil være en viktig premissleverandør for arbeidet med kommuneplaner og reguleringsplaner. I tillegg har arbeidet vist hva vi mangler i kulturminnearbeidet og vist interessante sammenhenger som det bør arbeides mer med. Planen vil kunne være en katalysator for det videre kulturminnearbeidet og det er tatt inn tiltak i handlingsdelen som på sikt styrker arbeidet med kulturminner i Leka kommune.

1.3 Avgrensning av planen

Kulturminner er noe som engasjerer alle, og det vil være like mange meninger om hvordan kulturminneplanen skal utformes og hva den skal inneholde, som det er lesere av planen. Derfor er det viktig å minne om at dette er en førstegenerasjons plan. Det å lage en kulturminneplan er et utrolig stort og omfattende arbeid hvor man skal balansere kunnskap, ha et forvaltningsmessig perspektiv og samtidig sikre lesbarhet. Det er heldigvis slik at planer kan revideres, og vi har nå et rammeverk å revidere ut fra. Arbeidet fremover blir dermed mye enklere. Gjennom en planprosess blir det også tydeliggjort hva som mangler av underlagsinformasjon. Det er lagt vekt på å ta inn tiltak som sikrer et strategisk arbeid med kulturminnene fremover.

1.4 Forholdet til andre planer

Kommuneplanen er det viktigste verktøyet i lokal planlegging. Den legger føringer for kommunens arbeid innenfor de ulike fagområdene. Det er totalt 10 utvalgte bevaringsverdige bygningsmiljøer i kommuneplanens arealdel. Når denne temaplanen skrives, skal arealplanen snart rulleres. Tiltakene blir nok videreført, og denne temaplanen blir viktig i forbindelse med fremtidige rullinger av kommuneplanens arealdel. Det er i kommuneplanens arealdel generelle retningslinjer og bestemmelser for ulike tiltak i bevaringsverdige bygninger, kulturmiljø og utvalgt kulturlandskap jamfør Plan- og bygningsloven § 11-9 pkt 7. *hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.*

Under ser man utdrag fra kommuneplanens arealdel sin beskrivelse av bevaringsverdige bygningsmiljøene.

<p>Bm1 Hortavær: Gammelt fiskevær med noen gjenstående hus, bl.a. gammel skolebygning/bedehus. Ishus og bedehus er restaurert.</p> <p>Bm2 Sørnesset, Gutvik: Flott kystkulturmiljø med eldre kystlån, svært gammelt fjøs, brygge m.m. Forskjønner innseglingen til Gutvik.</p> <p>Bm3 Rossvika: Gammelt handelssted. Flere elementer og bygninger er restaurert.</p> <p>Bm4 Skei: Flere eldre bygninger, samt Leka bygdemuseum. Området inngår i egen hensynssone for utvalgt kulturlandskap.</p> <p>Bm5 Leknessjøen: Naustbebyggelsen på østre sida. En rekke med eldre naust. Sp. et av naustene med har stor autentisk verdi. Stor fare for forfall.</p>	<p>Bm6 Leknes: Lekas eneste bevarte klyngetun. Gammel kirketomt. 3 hus og 3 fjøs samt noen uthus er eldre enn 100 år. Fjøsene er av Lars Murartypen. Autentisk handelshus og posthus i L.M. Andersengården. Leknes gamle skole.</p> <p>Bm8 Solsem: Utskiftninga omkring århundreskiftet gav en spesiell ensarting i byggestil på bl.a. fjøs. Området omfatter en variasjon av bevaringsverdige bygningstyper og elementer av stor historisk og opplevelsesmessig verdi.</p> <p>Bm9 Solsemsjøen: En svært vakker naustbebyggelse og brygge. Det er også en håndbygd naustvei og en gammel oppmurt vei mot Haug. Naust på yttersjyen har stor autentisk verdi.</p> <p>Bm10 Området Sjøvika, Vågasjøen, Ovdin: Eldre hus (Ovdin- bygd 1875), brygge, gammel liten husmannsplass (Sjøvika), naust, steingard, gravrøys m.m. Et innholdsrikt kulturlandskap.</p>
--	---

Alle områder mellom 20 og 100 meter over havet er mulige områder for steinalder bosetning i kommunen. Det er spesielt 4 områder som man kan regne med å gjøre ytterligere funn enn allerede registrert. Disse er Skeisnesset, Vestgård, Vassdalen, Solsem og Stein. Disse er i kommuneplanens arealdel foreslåtte hensynssoner. Områdene skal ikke ansees som fredet, men signaler om at dette er områder der kulturminneinteressene må stå sterkt. De førreformatoriske kulturminnene i kommunen har stor kunnskaps og opplevelsesverdi. Mange av disse kulturminnene ligger i områder som er tilrettelagt for tur og friluftsliv. Kulturminnene gir oss kunnskap om, og forståelse av fortida, og forholdet mellom mennesker og natur.

1. Skeisnesset	H570_1	Omfatter deler av Skei og Skeisnesset (gnr. 16)
2. Vestgård	H570_2	Omfatter Westgård samt deler av Briktdalen mot Frøvik.
3. Vassdalen og Solsem	H570_3	Liss-Leka-området (Vassdalen/Lekamøya/Størhusberget/Raudberget)
4. Stein	H570_4	Omfatter Aunhagan- Støypet – Steinstind – Buøyoddan – Steinsøya

1.5 Klimaendringenes påvirkning på kulturminner

Arealplanlegging i kystsonen må ta hensyn til at stigende havnivå, og at klimaendringene i årene fremover vil føre til økt stormflo og bølgepåvirkning. Rapporten "Havnivåstigninger i norske kystkommuner" viser estimater for havnivåstigning for kystkommunene i Norge. Rapporten inneholder nivåer for havstigning og stormflo for årene 2050 og 2100 for alle norske kystkommuner. Dette er usikre prognoser som vil bli revidert i årene som kommer. Satellittbilder og målinger av vannstand viser at vannstanden stiger i millimeter skala fra år til år. Oppvarming av havet og issmelting på land er årsaken til dette. Rapporten anslår en global havstigning på 65- 100 cm i år 2100, sammenlignet med år 2000. Den mest sannsynlige beregningen er 80 cm, men det er betydelig usikkerhet knyttet til tallene. Klimaendringene fører også til hyppigere og sterkere stormer og orkaner. I tillegg kan økte nedbørmengder påvirke erosjonen.

For Leka kommune vil den største klimatiske trusselen mot kulturminnene være at havnivået er forventet å stige. løpet av det 21. århundre kan havnivået langs kysten av Norge forventes å stige med rundt 70 cm langs sør- og vestlandskysten, rundt 60 cm i Nord-Norge. Dette vil skape store utfordringer for naust, brygger og andre kulturminner i strandsonen.

1.6 Lover

Ifølge Kulturminnelovens formålsparagraf (§1) heter det at:

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

Kulturminneloven gir følgende definisjoner (§2):

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Automatisk fredete kulturminner gjelder spor etter menneskelig aktivitet fra tiden før reformasjonen, som i Norge regnes fra 1537. For bygninger gjelder særskilte bestemmelser, her er vernegrensen satt til 1649. Samiske kulturminner fra før 1917 er automatisk fredet (Kulturminneloven §4).

Bygninger, kulturmiljøer og kulturminner etter satte vernegrenser kan få vedtaksfredning ifølge Kulturminnelovens §15 og §20 a (byggverk og anlegg i Statens eie). Dette vil ifølge loven gjelde for bygninger av særskilt arkitektonisk verdi, eller historisk viktige anlegg som industri, hager, parker, minnesmerker eller andre steder som det kan knyttes minner og tradisjon til.

Her vises det ellers til bestemmelser i Plan- og bygningsloven, samt retningslinjer hos SEFRAK for istandsettelse og rivning av verneverdige bygg og anlegg. Endringer på bygninger fra før 1850 er meldepliktig ifølge Kulturminneloven §25. Det vil si at eier må melde fra før endringer eller rivning foretas for at verneverdien skal kunne vurderes.

1.7 Definisjoner og begreper

Automatisk fredet kulturminne: Alle faste kulturminner fra før 1537 (reformasjonen i Danmark-Norge), samt alle stående bygg og anlegg erklært eldre enn 1650, er fredet direkte etter kulturminneloven. Samiske kulturminner som er fra 1917 eller eldre er også automatisk fredet etter kulturminneloven. Automatisk fredete kulturminner, som bygninger, boplasser, veifar, bautasteder, gravhauger m.m. har etter loven en sikringszone på 5 meter rundt det fredete objektet, dersom ikke annen sikringszone er vedtatt.

Fredning: Et kulturminne eller et kulturmiljø som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. En fredning er den strengeste form for vern. En fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av kulturminnemyndighetene.

Førreformatoriske kulturminner: Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.

Hensynssone: Erstatte spesialområde bevaring i gammel plan- og bygningslov fra 1985. Kulturminner, anlegg og kulturmiljøer som er sikret eller skal sikres vern ved regulering etter Plan- og bygningsloven (§11-8 bokstav c og §12-6). Kommunen har myndighet til å vedta denne type regulering.

Immateriell kulturarv: betyr praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. Det betyr at vi ikke kan «ta på» kulturminnet, for eksempel tro, tradisjoner, sagn eller hendelser.

Kulturmiljø: et område der kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi kan inngå i et kulturmiljø. I kulturmiljøpolitikken Meld. St. 16 (2019–2020) innføres begrepet kulturmiljø som en samlebetegnelse for kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap.

Kulturlandskap: Landskap påvirket av menneskers virke gjennom landbruk, bebyggelse og tekniske anlegg.

Krigsminner: Materielle og immaterielle kulturminner etter andre verdenskrig og okkupasjonen.

SEFRAK-bygning: Brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900. Det eneste kriteriet for registrering er antatt alder på bygningen.

Vern/bevaring: Er ikke det samme som fredning. Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturhistorisk analyse og blitt vurdert som verneverdig. Vern skjer ved å ta i bruk «hensynssone» og særlige bestemmelser hjemlet i Plan- og bygningsloven. Et vern innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av kommunen, samtidig som fylkeskommunen skal varsles.

2 Målsettinger

2.1 Regjeringens målsettinger for kulturminnefeltet

- bedre rammebetingelser for private eiere og fornye fredningspolitikken
- sørge for at staten tar ansvar for egne kulturhistoriske eiendommer
- legge til rette for at kulturminner og kulturmiljø kan gi grunnlag for verdiskaping og næringsutvikling
- bidra til økt kunnskap til alle
- legge til rette for utvikling av offentlig forvaltning og styrke samarbeidet med de frivillige organisasjonene
- styrke det internasjonale samarbeidet og utviklingsamarbeidet

2.2 Regional plan for kulturmiljø i Trøndelag 2022-2030

Regional plan for kulturmiljø skal gi føringer for en regional kulturmiljøpolitikk for Trøndelag. Planen er avgrenset til faste kulturminner, kulturmiljø, kulturlandskap og fartøy, uavhengig av om de har formelt vern eller ikke.

Planen skal nå følgende mål i Trøndelagsplanen:

- I 2030 er kunst og kultur en viktig drivkraft for samfunnsutvikling i Trøndelag
- I 2030 skal god livskvalitet og mangfold kjennetegne Trøndelag
- I 2030 er Trøndelag best i Norge på regional samhandling
- I 2030 har Trøndelag et balansert utbyggings- og bosettingsmønster
- I 2030 har Trøndelag bærekraftig areal- og transportstruktur
- I 2030 har Trøndelag et omstillingsdyktig og framtidsrettet arbeids- og næringsliv

2.3 Kommunale formål

Kulturmiljøplanens hovedformål er å bidra til fokus og dialog rundt bruk og vern i kommunen. Planen skal fungere som en oversikt over sentrale og viktige kulturminner og kulturmiljøer i kommunen og på den måten bidra til at vern og bruk av prioriterte kulturminner og kulturmiljøer går hånd i hånd i fremtidige utviklingstiltak. Kommunen har et spesielt ansvar for god forvaltning gjennom behandlinger i byggesaker og arealplaner.

Kulturmiljøplanen er en tematisk plan som strekker seg over en periode på 10 år, fra 2025-2035. De kulturminner og kulturmiljøer som blir prioritert i denne planen må tas vare på ved at de blir fulgt opp i kommende reguleringsplaner og i kommuneplanens arealdel. Tiltaksplanen bør revideres hvert 4 år.

Arbeidet med kulturmiljøplan skal:

- Gi kommunen kunnskap om lokalhistorien og oversikt over kulturminner man vil ta vare på i framtida.
- Skape økt bevissthet om kulturminnene i kommunen.
- Øke kompetansen innenfor kulturminnevernet.
- Sikre eksisterende kulturminner.
- Gjøre prioriteringer på hva som skal tas vare på, hvorfor og hvordan.
- Skape et verktøy for saksbehandlere i kommunen.
- Lage saksbehandlingsrutiner i saker som berører kulturminnene.
- Gjøre aktive valg som kan komme framtidige generasjoner til gode.
- Bidra til å skape økonomiske forutsetninger for å drive et aktivt kulturminnevernarbeid.
- Være en aktør og støttespiller for grunneiere og næringsliv som ønsker å utnytte areal, kulturminner og miljø.
- Bidra til kulturarvbasert næringsutvikling.

3. Aktører roller og ansvar

Det er mange som har roller og ansvar innenfor kulturminnevernet i Norge. Kulturminner regnes som miljøverdier. Ansvar for disse ligger til alle ledd i forvaltningen, også på samfunnet og borgerne ellers. De viktigste aktørene i kulturminnevernet er Riksantikvaren, fylkeskommunene og Sametinget, kommunene, frivillige organisasjoner og eiere av kulturminner. Oppgaver og ansvar er fordelt mellom disse

3.1 Økonomiske virkemidler

Å bevare et kulturminne krever gjerne både kunnskap og økonomiske ressurser. Dermed bør det tilrettelegges for at eiere kan få råd og veiledning, og kunne søke økonomiske midler til bevaring. Det finnes ulike statlige/fylkeskommunale tilskuddsordninger som eiere kan søke på. De mest vanlige er SMIL midler for tiltak på landbrukseiendom. Dette kan være for eksempel istandsetting av kulturlandskap, stabbur, sommerfjøs, smie og andre bygninger som er en del av landbrukseiendommen.

Fra 2020 ble ordningen UKL overført til kommunen. Tilskudd til tiltak i UKL i jordbruket skal bidra til å sikre verdier knyttet til kulturlandskap, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer og å sikre langsiktig skjøtsel og drift. Tilskudd kan også gis til tiltak for næringsutvikling når dette stimulerer til utvikling eller bruk av verdiene i området. Tilskudd til tiltak i UKL gjelder bruk med gårdsnummer 16, Skei.

For bevaring av gamle bygg som ikke er på landbrukseiendom, er det mulig å søke kulturminnefondet, stiftelsen UNI, stiftelsen norsk kulturarv og riksantikvaren eller fylkeskommunen.

3.2 Råd, inspirasjon og veiledning

Man må ha motivasjon og lyst til å legge ned tid og penger på bevaring av et kulturminne dersom man skal lykkes. Motivasjon kan komme fra ønsket om å omgi seg med gamle ting fordi man finner glede over det. Motivasjon kan også komme gjennom miljøperspektivet, et ønske om bruk og gjenbruk, og ikke bare bruk og kast. Eller gjennom å følge forfedres skikk og bruk og kjenne på tilhørighet i den forbindelse. Motivasjon kan man få gjennom å møte andre, eksempelvis på kurs eller gjennom sosiale medier, eller ved å se hva andre har fått til gjennom å besøke steder eller se i tidsskrifter eller nettsider. Å bevare et kulturminne på en god måte krever også kunnskap. Rådgiving kan man få gjennom nettsider og ved å prate med bygningsvernhandverkere eller med kulturminneforvaltningen.

3.3 Retningslinjer for saksbehandling

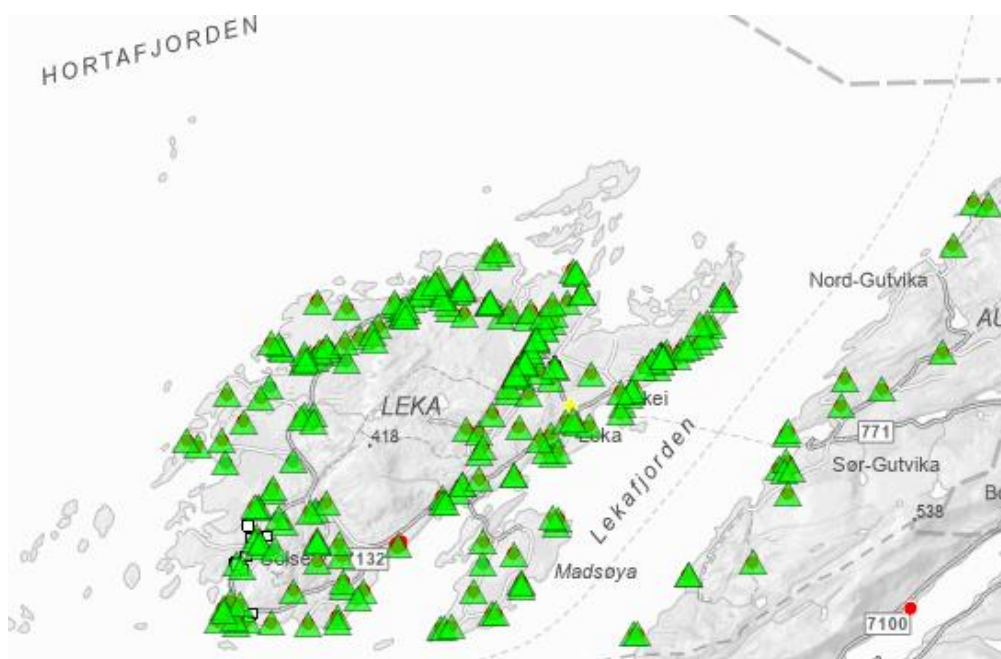
Når det gjelder de automatisk fredete kulturminner ligger forvaltningen av disse hos Trøndelag fylkeskommune, Vitenskapsmuseet i Trondheim og Riksantikvaren. Det er ikke tillatt å gjennomføre tiltak som vil komme i konflikt med disse uten at det er fattet vedtak om dispensasjon etter kulturminneloven § 8. Etter kml. §25, 2. ledd, er kommunen pliktet til å sende søknad om rivning eller vesentlig endring av et ikke fredet bygg eller anlegg oppført før 1850 på høring til rett myndighet senest fire uker før søknaden blir avgjort. Krav om høring omfatter alle tiltak som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven. En slik saksgang er med på å sikre en kulturminnefaglig vurdering når bygninger skal rives eller ombygges. Kommunen kan også velge å sende byggesøknader på bygg yngre enn 1850 på høring.

Nyere tids kulturminner og kulturmiljø, som ikke er fredet etter kulturminneloven, vil i første rekke kunne sikres på kommunalt nivå gjennom kommuneplanen sin arealdel eller reguleringsplan. I byggesaker som gjelder hus og anlegg som er registrert i SEFRAK, eller er innenfor et område som er regulert til bevaring, kan sakene vurderes ut fra både plan- og bygningsloven, kulturminneloven, regler for kulturlandskapsforvaltning og retningslinjer i offentlige planer, herunder også kommunen sin kulturminneplan.

4 Forreformatoriske kulturminner i Leka

Under siste istid lå det en tykk iskappe over Skandinavia. Isen trykket landet ned i jordskorpa. Landet steg hurtig da isen smeltet for 10-15 000 år siden, og Leka var blant de tidligste isfrie områder i Norge da isen trakk seg tilbake på slutten av siste istid. Arkeologiske utgravninger i Vassdalen viser omfattende bosettingsfunn fra pionertida. Det finnes knapt eldre spor etter folk i Norge. Fra denne pionertida (ca. 9000 år f. Kr) er det på Leka funnet mange steinalderboplasser langs datidas strandnivå. Boplassene er spor etter kajakk-padlende fangstfolk som drev jakt på hval og annet sjøvilt. Arkeologiske utgravninger fra 2009 i Vassdalen mellom Haug og Solsem, viser at det har bodd folk her i minst 10800 år. Det er også flere bosetning og aktivitetsområder på fastlandssiden i kommunen.

Eldre steinalder	Yngre steinalder	Bronsealder	Eldre jernalder	Yngre jernalder	Middelalder	Nyere tid
9200 f.Kr	4000 f.Kr	1500 f.Kr	500 f.Kr	År 0	1050 e.Kr	1537 e.Kr
Pionerbosetting 9200 - 7500 f.Kr	«Bondesteinalder»		Folkevandring 400-550	Vikingtid 780-1050		Reformasjonen 1537

Figur 1 Kartutsnitt fra Askeladden. Symbolene viser registrerte kulturminner per jan.2025

4.1 Steinalder bosetning

Da de første menneskene kom til Leka var havet 90-100 meter høyere enn i dag. Landskapet som i dag defineres som Leka besto stort sett av en liten gruppe små øyer. På denne tiden var kun ytterkysten isfri. Resten av Norge og Skandinavia var dekket av en opptil 3 km tykk iskappe. I Leka er det funnet mange steinalderboplasser langs datidas strandnivå. På slutten av steinalderen for 4-5000 år siden, hadde åsene langs Skeisnesset steget opp av havet som øyer. På disse øyene er det funnet runde og firkanta forsenkninger i tidligere strandvoller av rullestein. Forsenkningene er tufter etter grophus fra steinalderen. Husene har hatt en overbygning av tre, torv, never eller skinn, men alle organiske spor er borte for lengst. Vi har også steinalder lokaliteten på rullesteinstranden Støypet, som i sin tid utgjorde et eid i sjøen mellom to bukter med gunstige strandforhold. På de ulike nivåene i rullesteinterassene er det spor etter steinalderbosetting ved at man kan se spor etter grophus. Det er også gjort noen funn av gjenstander ved Støypet som dateres tilbake til steinalderen. Svartomn på Austra er et bosetning-aktivitetsområde, og det er også her gjort flere funn etter bein, treverk og kull. Aunlia på Austra er også registrert aktivitet-bosetningsområde der funnene har flere dateringer.

Figur 2 Rullesteinstranda som er en steinalder lokalitet ses midt i bildet. Foto: Birgit Maixner

Funnene som er gjort, der gjenstandene er datert tilbake til steinalderen kan være øks, spydspisser, skrapere og andre redskaper i steinmateriale. Det er også funnet en fuglefigur laget av bein i Solsemhula. Figuren ligner på en svømmende geirfugl. Det er også funnet fiskebein av fiskene brosme og lange på fangstboplasser. Noe som kan tyde på at de også i steinalderen kunne fiske dypt etter fisk. Ned til 22-23 meter over dagens havnivå finnes det muligheter for å finne spor fra steinalder bosetning eller aktivitet. Da gjerne i områder som var beskyttet mot vær og vind.

Figur 3 viser skafthulløks i stein, som ble funnet ved St.Hanshaugen på Skeismyra, fra siste del av steinalder og tidlig bronsealder.

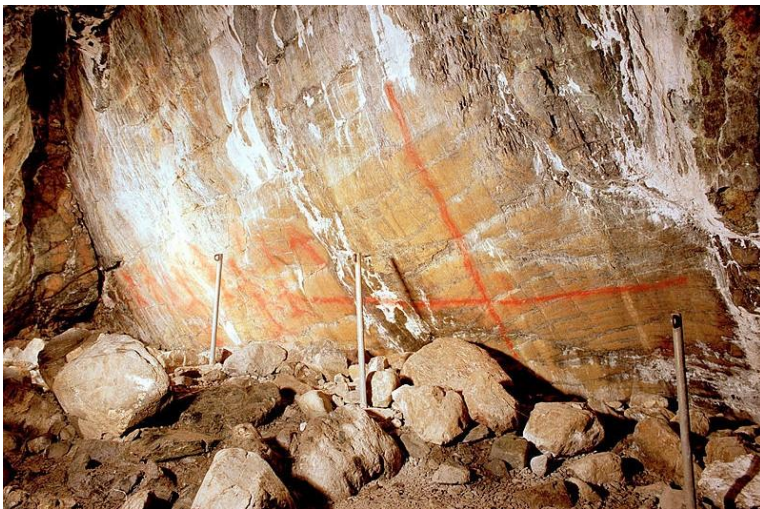
Figur 3 Foto: P.E Fredriksen, Vitenskapsmuseet

Figur 4 viser et kart over hvordan strandlinjen gikk da de første menneskene kom til Leka. De røde prikkene symboliserer bosetningsområder.

Figur 4 Kart fra boken *Trøndelags historie*

4.2 Solsemhula

Maleriene i Solsemhula ble oppdaget 3 mai 1912, og var lenge den eneste kjente hula med malerier i Norge. I dag er hula den mest kjente og tilrettelagte hulen i Leka kommune, hulen er dannet ved en forkastning i berget, og formet av brenninger og rullesteiner. Solsemhula er 40 meter dyp. Den er dermed den korteste av de kjente norske hulene med hulemalerier. Fordi hula skifter retning to ganger, er den likevel mørk innerst.

Figur 5 Solsemhula. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

Det er 13-14 menneskefigurer i hovedgruppa, som står til venstre for en korsfigur med dominerende størrelse. Menneskene er av ulik størrelse. Det er blant annet funnet redskaper av bein, rester etter ildsteder og forskjellige typer skjell inne i hulen. Trolig er maleriene laget sent i steinalderen eller tidlig i bronsealderen. I 50 år var Solsemhula eneste kjente lokalitet med hulemalerier i Nord Europa. Fra 1962 til 2006 er det oppdaget hulemalerier på i alt ca. 10 steder langs kysten fra Leka til Lofoten. Maleriene i disse hulene ligner svært på hverandre, de er organisert svært likt, stående ved siden av hverandre eller i grupper. Samtidig er de fleste av feltene i overgangen mellom lys og mørke. Likheten gjør at man mener at hulemaleriene i området tilhører samme tradisjonsfelleskap.

4.3 Bygdeborger

Bygdeborg er et primitivt festningsanlegg fra førhistorisk tid, gjerne anlagt på små og bratte fjelltopper som er utilgjengelige fra flere kanter. Forsvarsverkene består som regel av enkle tørrsteinsmurer, og finnes fortrinnsvis mot den side der adgangen er lettest. Hus konstruksjoner har man sjelden funnet rester av innenfor murene, men de fleste borger har hatt tilgang på vann gjennom brønner eller naturlige kilder.

Figur 6 Foto: Birgit Maixner

På fjelltoppene Steinstind og Mannatind finnes det rester etter steinsatte bygdeborger som mest sannsynlig stammer fra romertid (0– 400 e.Kr.) Eller folkevandringstiden – ca. år 400 - 600. Disse borgene og andre funn i nærheten er sannsynligvis forsvarsverker. Man kan se at det er lagt tørrsteinsmurer på Steinstind og Mannatind. I tillegg er det oppmurt ledegjerder og lagt til steiner i stier slik at det er en intakt infrastruktur i forbindelse med bygdeborgene.

Bygdeborgene på Steinstind og Mannatind ligger innenfor et større område som inneholder et rikt mangfold av kulturminner. Det er sammenflettingen med ofiolittkomplekset i området som gjør området Kvaløya-Stein helt unikt. Ingen andre steder i Norge (og verden ellers) finnes det gravrøyser, gjerder eller murer på bygdeborger laget av disse spesielle bergarter.

4.4 Gravhauger og gravrøyser

I Leka er det registrert flere hundre gravfunn. Det er gjort gravfunn på alle matrikkelgårdene i kommunen med unntak av Hortavær og Sklinna. Gravhaugene er de største gravfunn i kommunen. Gravrøyser er det flest av, og disse har ulik form og størrelse. De fleste er runde, men noen er også ovale eller trekantede. Det finnes også bautasteiner i forbindelse med enkelte av disse gravene. Gravene er en viktig kilde til kunnskap om fortidens mennesker. Gjennom gjenstandene de la sammen med den døde, får vi et bilde av deres redskapsutvalg, selv om det var langt fra alle som ble gravlagt på denne måten.

Figur 7 Herlaugshaugen. Foto: A.Ludvigsen

Herlaugshaugen er den største og mest kjente gravhaugen i kommunen. Den er 65 meter i diameter og 15 meter høy. Gravhaugen er delvis ødelagt ved graving på slutten av 1700-tallet. Rapporter fra den gang forteller om funn av en slags mur, jernnagler, en bronsekjele, dyrebein og et skjelett i sittende positur og med sverd. Disse funnene ble borte for mer enn hundre år siden. Det fortelles at bronsekjelen ble smeltet om til skospenner.

Figur 8 Foto: Freia Beer

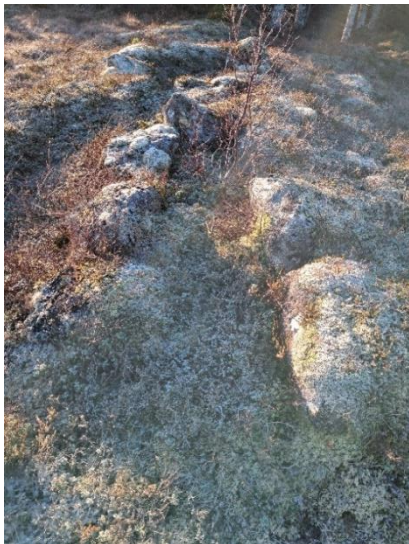
I juni 2023 er gravhaugen undersøkt på nytt, og en foreløpig konklusjon er at den sannsynligvis inneholder en skipsgrav. Klinknagler så store at de må ha vært i et skip er funnet. Målet er å kunne datere gravhaugen. Riksantikvaren og Vitenskapsmuseet står bak undersøkelsene. I november 2023 ble det kjent at prøver av to trekullag høyt oppe i haugen er fra rundt år 700. Herlaugshaugen er altså datert til merovingertid, som er rett før vikingtid. Dette er en epoke som generelt sett er ganske fattig på arkeologiske funn, men tidlig i perioden dukker de første båtbegravelsene opp. Figur 8 viser noen av klinknaglene funnet i Herlaugshaugen.

Figur 9 Foto: Leir Rune Jensen

Den største konsentrasjonen av gravrøysar finner vi spesielt i Skeisnesset, Kvaløya, Einarskaret og Tangan. Bare i Skeisnesset er det funnet mer enn 60 gravrøysar. Gravrøysene er bygget av rullesteinar og liggjer på åsrygger og høydetrass. Man antar at de aller fleste gravrøysar er frå jernalderen, men enkelte er trolig også frå bronsealderen. De fleste gravrøysene har grop i midten, som var selve gravkammeret. Det er et typisk trekk ved kysten at gravrøysar er anlagt langs skipsleia. Mange gravrøysar liggjer i tillegg med god utsikt over tidlegare dyrket jord og sannsynlege ferdselsårer. Trolig var det religiøse eller ideologiske grunner til slik plassering. Figur 9 viser gravrøys med åpent gravkammer.

Ikke alle gravrøysene i kommunen er like godt synlige i terrenget. Mange er delvis ødelagte grunnet plyndring før vår tid. Gravrøysen på figur 10, ligger på Madsøya. Man ser her en gravkiste med sannsynlige røysrester omkring. Det er lett å overse slike overgrodd og delvis ødelagte gravrøysar. Derfor er det ikke usannsynlig at det kan være flere automatisk fredede kulturminner som enda ikke er oppdaget. Det er heller ikke uvanlig å gjøre gravfunn under såkalte ørnetuer. På figur 11, ser man en gravhaug som ligger nordøst på Madsøya. Gravhaugen er ca. 20 meter i diameter og 2 meter høy, og har en markert fotgrøft. Gjennom haugen går det et søkk som trolig stammer fra en gammel plyndring. I samme område ligger også tufter etter bosetting som trolig stammer frå jernalderen.

Figur 10 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 11 Foto: Amund Ludvigsen

4.5 Kullgroper og kokegroper

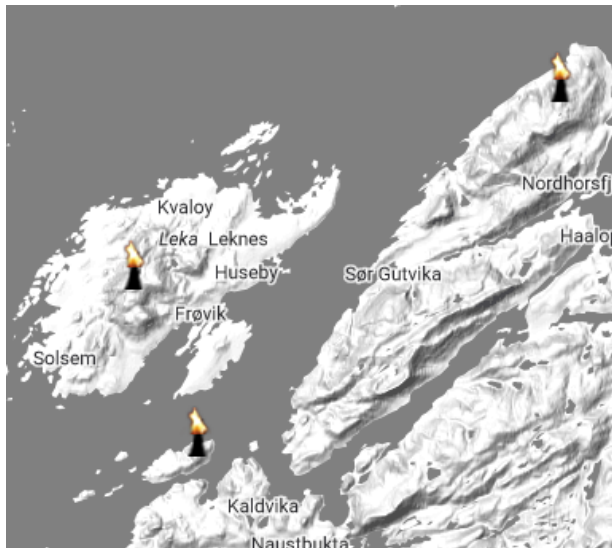
Kullgroper er den eldste kjente formen for kullbrenning. Generelt kan kullgroper i utmark dateres til perioden 600-1600. Det vil si yngre jernalder og middelalder. Kull ble brukt til jernframstilling fra myrmalm. Det er ikke funnet jernframstillingsanlegg i Leka kommune, men det er funnet kullgroper både i Briktdalen og sør for Håvan. Smeden måtte ha trekull for å kunne varme opp jernet slik at det kunne bearbeides. Ved kullbrenning i grop ble kullveden stablet like høyt over bakken som gropa var dyp. Over jorda ble veden dekket med ris og jord. (Miledekke) Treet ble antent og trekullet var ferdig når miledekket lå jevnt med jorda. I bunnen og langs sidene av kullgropene kan man finne svarte kullag som er rester etter kullveden.

Kokegroper har en lang brukshistorie, og kan ha blitt brukt helt fra steinalder til jernalder. Kokegrop er nedgravninger i bakken som ble fylt med stein og ved. Når veden var brent opp og steinene var oppvarmet, ble kjøtt eller fisk lagt ned i hullet og torv lagt på toppen slik at det oppsto samme effekten som i en ovn. Primært tolkes kokegroper som bosetningsspor, men kokegroper kan også finnes utenfor bosetningsområdene. Blant annet er det funnet kokegroper i forbindelse med gravfelt, hvilket leder tanken mot at kokegropene kan ha hatt en funksjon knyttet opp til rituelle måltider i forbindelse med gravritualet. Høyst sannsynlig har ikke kokegroper blitt benyttet til den daglige matlaging, men har vært benyttet ved sammenkomster av rituell og/eller sosial karakter. Det er funnet kokegrop i nærheten av et gravfelt i Skeisnesset.

4.6 Vetesteder og varder

Allerede fra jernalderen har veter vært brukt som signalisering for å varsle om farer. Vattind, eller Vattin som flere mener er det riktige navnet, er øya Leka sitt høyeste fjell. Under middelalderen var det på Vattind en førsteordens varslingsvarde. En viktig del av leidangsordningen var varslingsystemet, med veter (ildvarder) på de høye fjellene, slik at en kunne se fra det ene til det andre. Som det heter hos Snorre i Håkon den godes saga. Snorre viste til at folk sier at på sju netter gikk hærbudet fra sørligste veten til det nordligste tinglaget på Hålogaland. Leidang var den norske sjøforsvarsordningen i vikingtid og middelalderen. Leidangen var ei avtalefesta ordning mellom rikskongen og bøndene i kystdistrikta. Ordet er trolig satt sammen av leið, som betyr lei/retning, og gangr, som betyr gang. En er i dag usikker på opphavet til ordninga. I

Gulatingsoven og Frostatingsloven skriv le, idang seg kanskje fra Håkon den gode sin tid (ca. år 950), som ifølge Heimskrinkla skal ha avgrenset leidangsområdet til å gjelde så langt opp i landet som det lengste laksen går. Ved Husbysjøen finner vi vollene etter leidangснаust. Det ene naustet kan ha vært så stort som opptil 30 meter langt, og kunne godt ha huset et leidangsskip. Etter ca. 1320 begynte leidang å gå i oppløsning som følge av politiske endringer etter svartedauen

Figur 12 Kartutsnitt med vetelokaliteter. Laget av: Sigmund Haugland

Når kystvarslinga nådde Otterøya gikk varslinga videre via Vardefjellet på Jøa, Steinsfjellet i Nærøy, Vattind i Kolvereid og ut til Dragstinden og Våttåfjellet i Vikna, fortsatte langs skipsleia med varde på Vatlafjellet og Vattinden i Leka tinglag, før Stafetten gikk videre nordover. Alt tyder på at de vardeplassene vi kjenner, peker langt tilbake i tid. Dersom det også har vært et lokalt varslingsystem, kan det ha hatt som hensikt å nå ut til de store gårdene, bygdebosger, høvding gårder, kirker og handelssteder.

5 Kulturmiljø i Leka

Figur 13 Lennsmannsgården januar 2025. Foto: Amund Ludvigsen

Fiske og landbruk har vært primærnæringene i kommunen i svært lang tid, og er det fortsatt. Mange steder har kystbonden satt sitt spor i landskapet. Kystbonden hentet som regel inntekter fra en kombinasjon av fiske og landbruk. Under de store fiskeriene, slik som Lofotfisket, var ofte gårdsdriften overlatt til kone og barn. Det var rorbuer på Steinan, Urdsøya, Jernsøya og Jernsøydragan i Solsemøyene. Rorbuene ble brukt i forbindelse med både slått og fisket. Solsemøyene var også en viktig utmark for Solsem.

Bygninger er en kilde til historie og gir kunnskap om håndverk, teknikker og driftsformer. De skaper også identitet og gir et område særpreg gjennom kulturmiljø og byggeskikk. Dette omfatter i Leka kommune for eksempel eldre våningshus, fjøs, uthus, naust og brygger, samt offentlige bygninger som skolestuer og handelssteder. Det er ikke registrert stående bygninger i kommunen bygget før 1649, og som er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4. Mange bygninger kan likevel ha stor lokal verneverdi.

5.1 Hortavær

Figur 14 Foto: Lars Killingberg

Horta, også kalt Hortavær, er et fraflyttet egg, dun og fiskevær, men det var også landbruksdrift her. Hortavær er en perle som har sin helt spesielle historie å fortelle med tanke på kystkultur, næringsaktivitet og natur. I Horta var det bedehus, skole, fiskemottaksanlegg, butikk, poståpneri og dampskipsekspedisjon. En periode hadde man også telefonforbindelse over radiosamband til Rørvik. Det var også fasttelefonforbindelse med sjøkabel mellom de to bebodde øyene. Mye av kulturminnene er tatt vare på. Med sin beliggenhet har Hortavær helt til i dag vært en viktig hvilehavn for aktører i fiskerinæringen. I august 1948 fikk styret i fylkesfiskerilaget søknad om statsstøtte til bygging av ishuset på Hortavær. Kort tid etter ble ishuset reist som murhus. Bygget hadde en lagerkapasitet på 130 m³ is og arbeidsrom med vaskekar basert på typetegninger. Ovenfor ishuset var det en dam. Både ishuset og kaia har forfalt etter fraflyttingen på 60-tallet, og kaia forsvant til slutt. Hortavær Velforening har gjennom flere år jobbet for å ta vare på kulturhistorien til Hortavær, og har lagt ned betydelig dugnadsarbeid. Ishuset og skolen/bedehuset er restaurert. Det er 2 brønner på Burøya og 1 på Vågøya bygd av Statens Havnevesen.

Figur 15 Ærfuglhus i Hortavær. Foto: Lars Killingberg

Hortavær ble avfolket i perioden 1965–1971. Horta naturreservat og Horta dyrefredningsområde ble begge opprettet i 2003. Det var også fra Hortavær Svanhild Hartvigsen kom. Svanhild var jentungen som ble tatt av ei ørn på Leka en junidag i 1932 (se kap.13).

5.2 Sklinna

Sklinna er en øygruppe som tidligere var et fise, egg og dunvær, og ligger ca. 20 km vest for øya Leka. På Heimøya, den største av øyene, ligger Sklinna fyr, som inntil april 2004 var en bemannet fyrstasjon. Sklinna har vært bosatt i alle fall siden 1600-tallet. Kilder viser at de siste fastboende flyttet fra Sklinna helt på slutten av 1800-tallet. Alt landskap her ute bærer preg av tidligere aktivitet. Flotte lyngheier, grasmark og tufter etter tidligere bygninger er vitnesbyrd om fordums aktivitet. Til Brensel måtte de benytte torv og rekved. Mange steder er det synlige spor i landskapet etter torvtaking. Disse ses som dammer og groper med rette kanter. Selv om det er godt over 100 år siden det var jordbruk her ute, kan man fortsatt finne det gamle åkerlandskapet. Fra folketellingen i 1875 kan man finne at det bodde 26 fastboende personer på Sklinna, samt 7 kyr, 4 kalver, 45 sauer, 6 geiter og 4 griser. Heimøystøa er ei stor og flott båtstø som er jevnt murt opp med avflatet rullestein. Båtstøa nevnes i skrifter allerede i 1597. Det er også murt opp murer på siden, sannsynligvis tidlig på 1900-tallet.

Den viktigste grunnen til at folk slo seg ned langt ute i havet var nærheten til de gode fiskefeltene. Som fiskevær hadde Sklinna godt ry, og utover 1800-tallet kom stadig flere for sesongfiske ute ved Sklinna. Like etter århundreskiftet, på begynnelsen av 1900-tallet hadde Sklinna sin storhetstid som fiskevær. Over 100 båter med over 600 mann deltok i vårfisken. Fiskerheimen i Sklinna ble i 1939 oppkjøpt og i 1941 flyttet til Stolvolden på Marøya i Nærøysund, hvor den fremdeles er i bruk som forsamlingshus.

Figur 16 Fiskarheimen. Foto: Anders Folkestadås

Figur 16 viser bilde av den tidligere fiskarheimen i Sklinna.

På Stolværet er det registrert en spesiell tuft som man mener kan ha vært ei kirke. Det blir i Nummedahls Lens beskrivelse fra 1597 nevnt ei lita vakker kirke i Sklinna. Det er derfor ikke usannsynlig at det har vært ei lita kirke her ute.

Figur 17 Rorbueene på Hansholmen.

Rundt 1911 stod det fremdeles 18 rorbuer og 4-5 naust der ute, men disse ble gradvis skylt på havet under vinterstormene. Det var også trandamperi i Sklinna ved navn O.M Mortensens trandamperi og butikk. Man kan fremdeles finne tufter etter flere av fortidens bygninger ute i Sklinna.

Sklinna ligger værutsatt, og hadde svært dårlige havneforhold. Etter lang tids kamp og arbeid, ble moloen fra Heimøya til Hansholmen bygd i årene etter 1925. Da ble Sklinna en betydelig bedre havn. Ytterligere en molo fra Heimøya til Hårholmslua ble ferdig i 1990. Det er to større steinbrudd der massen til de to moloene ble tatt.

5.3 Solsemvågen

Det var jektefart med utgangspunkt fra Solsemvågen allerede på midten av 1600-tallet. Det er satt ned 5 tørnpåler rundt Solsemvågen. Tørnpålene vitner om at det under seilskutetiden var vanlig å fortøye større båter i vågen.

Solsemvågen var et viktig knutepunkt. Tidligere sto det 7 kjente brygger her, i dag er det kun 3 brygger igjen. Det var fiskemottak og anløpssted her. Utover på 1900-tallet foregikk det klippfiskproduksjon her, og det var vanlig å tørke fisk på berg på Sjønesset og Jåholmen. Det ble i tillegg tørket en del fisk på hjeller ved naustområdet.

Naustene og bryggene som står igjen i dag er generelt i god forfatning, og bygget på tradisjonelle måter. Flere av naustene er bygget opp ved bruk av rekved fra båter som enten forliste eller mistet lasten i uvær. Sannsynligvis har naustene stått i det samme området som i dag svært lenge. Det var også trandamperi ved Solsemvågen, men dette er det få eller ingen synlige spor av i dag.

Ved yttersjøen står det eneste gjenværende storbåtnaustet i området. Naustet er sannsynligvis bygget i siste halvdel av 1800-tallet. I dette naustet var det plass til større nordlandsbåter som ble brukt som føringsbåter for dyr til og fra øyene, samt frakt av høy og torv. Naustet var også utgangspunkt for gods og postruten ut til Sklinna, fisket i Lofoten, Viknaøyene, laksenotfisket ute i Solsemøyene og som lager for verdifull rakved. Området rundt Solsemvågen er et verdifullt kulturmiljø, og er en del av kystbondens kulturlandskap som er viktig å bevare. Figur 18 viser naustrekken ved Solsemvågen. Figur 19 viser ishusbrygga. Ved siden av denne ligger den tidligere post og ekspedisjons brygga.

Figur 18 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 19 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

5.4 Leknessjøen

Figur 20 Foto: Yngve Sandberg

Ved Leknessjøen finnes det flere naust, brygger og et ishus. Det står 2 større naust ved siden av hverandre i naustrekken. Det ene er svært gammelt, og måten laftingen er utført på er spesiell, der stokkene ikke ligger helt sammen. Bygningen viser mange tegn på gjenbruk, og kan ha vært ei høyløe tilbake i tid. Har stor verdi fiskerihistorisk og har også formidlingsverdi. Dette gamle naustet ble omtalt i Namdalens folkeblad i forbindelse med kommunens 100 års jubileum i 1960. Det finnes også bygninger av nyere dato ved Leknessjøen. Disse er satt opp i forbindelse med lakseindustrien. Figur 20 viser hvordan det ser ut i dag.

Figur 21 Foto fra Norges bebyggelse

Figur 21 viser et bilde fra Leknessjøen tatt på 1950-tallet. Man ser flere båter liggende i fortøyning. De fleste båtene man ser er det man kalte hylarkroker.

5.5 LM. Andersen gården

Figur 22 Landhandelen på Leknes. Foto: Amund Ludvigsen

På Leknes er det rester etter det tidligere klyngetunet. Området har flere eldre bygninger, deriblant LM. Andersen gården.

Bygningen på figur 22 ble oppført rundt 1870, noe senere ble den forlenget. Det var butikk og poståpneri i bygget. Siste åpningsdag i butikken skal ha vært midt på 1960-tallet. Både butikken og postkontoret står slik det var den siste dagen det var i drift. Bygningen har derfor stor formidlingsverdi. På loftet i bygningen er det en sal som ble brukt ved for eksempel konfirmasjoner.

Figur 23 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 23 viser deler av butikken i bygningen. I hyllene finner man mange varer fra den tiden det var åpen butikk her. I tillegg til aviser og andre tidsskrifter som er over 100 år gamle.

6 Fiskeri

Fiske har vært viktig i lang tid i Leka. Det finnes ikke så mye informasjon langt tilbake i tid, annet enn det som nevnes for Hortavær, Sklinna, Solsemvågen og Leknessjøen i andre kapitler. Veldig mange kulturminner fra fiskeri er også borte. I dag er det også langt færre aktive fiskere enn det var for noen tiår siden. Det var for eksempel i 1960 rundt 180 fiskebåter registrert i kommunen. På 1960-tallet hørte distriktets eneste hvalfangstbåt hjemme på Leka. Båten eksisterer den dag i dag, og bærer fremdeles det samme navnet Trøndergut. Båten er vernet av Riksantikvaren, men den har i dag ikke hjemmehavn i Leka. En del gjenstander fra hvalfangsttiden er å finne på Leka bygdemuseum. I tillegg eksisterer Ansgar bryggen. Bryggen ligger mellom Leknessjøen og Skrosen. I Gutvikvågen ligger det eneste fiskemottaket i kommunen som er i drift i dag. Leverandører til mottaket er lokale sjarkfiskere.

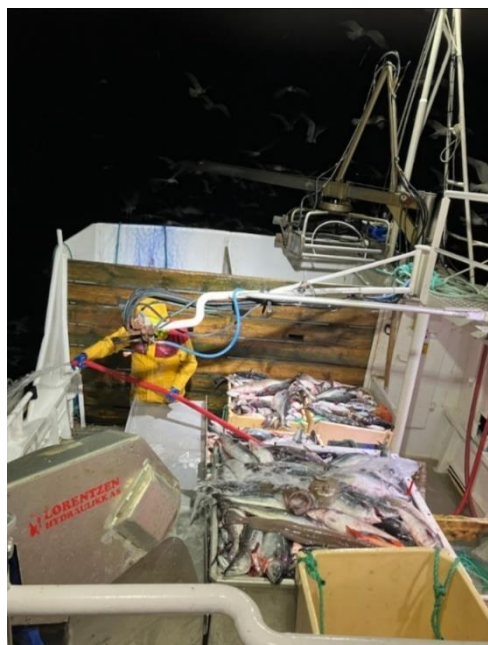
Nothenging foregikk flere steder i kommunen. Figur 24 viser nothenging i Frøvik. Det var også nothenging på for eksempel Liss-Sjyholmen ved Leknessjøen. Figur 25 viser fiskehjeller i Hortavær. Fiskehjeller er reisverk av tre, for utendørs tørking av usaltet fisk for å produsere tørrfisk. Alle spor etter nothenging og tørking av fisk på hjeller er dessverre så og si borte fra landskapet de fleste steder i kommunen i dag.

Figur 24 Nothenging i Frøvik. Foto lånt av Bjørn Johansen

Figur 25 Fiskehjeller i Hortavær. Fotograf: Ukjent

Figur 26 En av dagens sjarkfiskere. Foto: Daniel Hårstadstrand

6.1 Fiskerihavner

Allerede i før-industriell tid var fiskerihavnene viktige knutepunkter for lokalsamfunnene langs kysten av Norge. Disse havnene muliggjorde tilgang til sjøen for fiskebåter og andre maritime aktiviteter. Samtidig fungerte de som tilfluktssteder for båter under dårlig vær og farlige forhold til sjøs, noe som bidro til å beskytte fiskerne og deres eiendeler. Fiskerihavnene var også sentrale for utveksling av varer og kulturell utvikling, og de bidro til å sikre tilgang til mat og ressurser som var nødvendige for samfunnenes overlevelse.

Fiskerihavner er i dag havner som betjener og støtter fiskeri- og havbruksnæringen. Det er 3 statlige fiskerihavner i Leka kommune. Disse er havnene på Haug, Gutvikvågen og Sklinna. Eierskapet og forvaltningsansvaret for de statlige fiskerihavnene ble fra 1. januar 2023 tilbakeført til kystverket.

Fiskerihavnene er i dag viktige knutepunkter for lasting, lossing, og distribusjon av fiskeprodukter og -tjenester. Her er fasiliteter som er tilpasset behovene til fiskebåter, fiskemottak, fiskeforedlingsanlegg og andre relaterte virksomheter. Fiskerihavner spiller dermed en avgjørende rolle i å støtte den økonomiske aktiviteten og bærekraften til fiskeri- og havbruksnæringen, samt i å sikre trygg og effektiv håndtering av fiskeprodukter. De statlige fiskerihavnene er viktig både for sjøsikkerhet og beredskap, og er en viktig infrastruktur for den næringsmessige utviklingen av mange lokalsamfunn langs kysten vår.

Figur 27 Fiskemottaket i Gutvik. Foto: Amund Ludvigsen

7 Landbruk

Figur 28 Sefrak registrert sommerfjøs. En flott Steingard går ved siden av sommerfjøsset. Foto: Amund Ludvigsen

Leka har mange kulturminner som forteller om tidligere tiders jordbruk, disse synlige sporene er blant annet tufter etter sommerfjøs, steingjerder og grensemærker. Steingjerder kunne ha ulike funksjoner, som eiendomsgrenser, som grenser mellom innmark og utmark, eller som innhegninger for beitedyr. Sommerfjøs og tufter etter sommerfjøs er derfor ofte å finne i nærheten av steingjerdene. Alt dette inngår i kystbondens kulturlandskap.

Ute i Solsemøyene ble nesten 1/3 av vinterfôret til Solsem hentet. Bruken opphørte for mange tiår siden, men enkelte av øyene har enda synlige spor etter tidligere tiders landbruk. Solsemøyene ble i 1844 det første området i Leka som ble fredlyst som egg og dunvær. Grenda Solsem er også et svært typisk eksempel på fiskerbondens kulturlandskap.

Leka hadde også i en periode eget meieri. Lekø aktiemeieri mottok i 1905 så mye som 150 715 kg melk. På den tiden var det bare Ofstad meieri som mottok mer melk blant meieriene i ytre Namdal. I 1914 ble meieriet på Leka nedlagt, og bygningen ble få år senere solgt og flyttet til Østby.

På Kleiva, (Frøvik) Finner man spor etter et potetkokeri. Bøndene kjørte poteter til potetkokeriet for å få potetene kokt/Dampet før de gikk til dyrefor. I dag står kun tuftene igjen etter potetkokeriet som ble revet på 1980- tallet.

7.1 Leka utvalgte kulturlandskap

Skei og Skeisnesset er et større område i kommunen som har kulturminner som strekker seg fra steinalder og fram til nyere tid. Området ble gitt status som nasjonalt utvalgt kulturlandskap i 2009, og omfatter et helhetlig og sammenhengende jordbruksområde med store biologiske, kulturhistoriske og estetiske landskapsverdier.

I området ovenfor Våttvikmoen er det funnet en hustuft fra ca. 5000 år tilbake. På Våttviksletta er det registrert ei tuft som man tror er fra middelalderen. De viktigste kulturminnene i området er gravminnene. Den enorme Herlaugshaugen har selskap med omkring 50 andre kjente gravrøyser i beiteområdene på Skei. Området har hatt landbruk i svært lang tid, og blomsterenga på Herlaugshaugen har blitt til, og er vedlikeholdt gjennom slått og beiting i det meste av tiden som har gått siden haugen ble anlagt. Slik utgjør Herlaugshaugen både et fysisk og et biologisk kulturminne, og er en god illustrasjon av hvordan skjøtsel av biologiske og kulturhistoriske verdier kan forenes og ivaretas gjennom jord og husdyrbruk.

Skei har vært en stor gård etter forholdene i området. I matrikkelen av 1647 hadde eieren av Skei den største skylda på Leka med 2 spand. Hovedsetet på Skei har ligget der bnr.1 er nå. Skei var ekserserplass på 1700-tallet. Hovedgården på Skei har trolig ligget på samme plass i mange hundre år. Enkelte av bygningene er svært gamle.

Gården ble delt på 1860-tallet. Med i salget fulgte bare en bygning fra tunet, som senere ble satt opp på den nye eiendommen i Sørgården. Sørgården, også kalt Furregården ble kjøpt av Johannes B. Furre ca. 1879. Fortsatt står 4 gamle bygninger på gården. Skei hadde viktige roller i lokalsamfunnet. Furregården (bnr. 2) huset Leka postkontor og telegrafene og senere telefonsentralen. En periode drev de også landhandel i tillegg til ekspedisjon av dampskipene. I Nordgården, som også lenge ble kalt lensmannsgården, bodde lensmannen.

Nord for Jakobsteinvika gikk det 454 fot store dampskipet Europa på grunn i 1927. Husmannen i Våttvika og sønnene hans tok med seg jernstolper fra rekkverket på båten og brukte det til gjerdestolper. Noen av disse står fortsatt i utmark.

Dagens drift i området Leka utvalgte kulturlandskap omfatter husdyrbruk med storfe og villsau, noe korn og potet. På Skeisnesset finnes i dag store kystlyngheier, artsrike slåtteenger, rikmyrer, strandenger og naturbeitemark, og mange rødlistede plantearter og fugler. Vestre del er fuglefredningsområde. Det tilføres årlig store ressurser for å nå målsetningene om å ivareta kvalitetene gjennom langsiktig skjøtsel. Her er spennende besøksmål, mange informasjonsposter og et omfattende turveinnett, der også Lekas geologi og Trollfjell UNESCO Global Geopark formidles.

Figur 29 Kulturlandskap i Kvaløya Foto: Birgit Maixner

Det finnes kulturlandskap som er formet av landbruket gjennom lang tid også utenfor området som er definert som Leka utvalgte kulturlandskap. Det er flere større områder i kommunen som har spennende kulturminner, biologi og geologi. Figur 29 viser kulturlandskap fra Kvaløya på vestsiden av Leka. Ved munningen av Kvaløyelva ligger det tufter etter tre naust. Deres datering er ukjent, og de kan like godt være fra jernalderen som fra nyere tid. Mest sannsynlig av nyere tids dato er et rikt system av steingjerder, som på flere steder danner fremtredende elementer i kulturlandskapet. Dette gjelder spesielt det lange steingjerdet på begge sider av munningen av Kvaløyelva. Steingjerdet står som et markant element i kulturlandskapet. Et slikt åpent landskap gir en flott opplevelse, og har også stor formidlingsverdi, og er derfor viktig å bevare.

Figur 30 Foto: Birgit Maixner

Figur 30 viser en av flere steingjerder ved Hagan under Hagafjellet. Stedsnavnene og steingjerdene kan tyde på at området tidligere ble brukt til utmarksbeite.

7.2 Kystlynghei og naturbeitemark

Figur 31 Kystlynghei i Skeisnesset januar 2025. Foto: Amund Ludvigsen

Figur 32 Madsøya Foto: Amund Ludvigsen

Kystlynghei består av åpne heier hvor det ikke vokser trær, men som er dominert av dvergbusker (lyng). Det er kystlynghei flere steder i kommunen. Blant annet er det store områder med kystlynghei i Skeisnesset, på Madsøya og Madsøy-Øya, Rossvik, Solsem og Solsemsjøen. I tillegg finnes kystlynghei på ulike større holmer i kommunen samt i Hortavær.

Kystlyngheia er kulturmark som er formet gjennom flere tusen år med jevnlig avsviing av busker, rydding av skog og kratt, og dyr som går på beite året rundt. Lyng ga godt beite på Leka og ute i øyene. Det var vanlig med utgangersau flere steder på Leka, og lyngslått foregikk helt frem mot 2. Verdenskrig. Det er i Leka funnet kullag som tyder på at skogen ble brent for å skaffe beite. Flere undersøkelser i Norge har dokumentert at kystlyngheiene i historisk tid har vært en integrert del av gårdens produksjonsområde, hvor driftsformene med helårsbeite, slått og lyngsviing har hindret skogen i å etablere seg.

I dag opplever kystlyngheiene økende trussel i form av tiltakende gjengroing som følge av opphørt bruk. Når kystlyngheiene gror igjen, går biologiske og kulturhistoriske verdier tapt. Flere steder med kystlynghei i Leka har også innslag av naturbeitemark, noe som gjør at områdene er godt egnet for helårsbeite for raser som eksempelvis gammelnorsk sau. Kystlyngheia utgjør på Leka en landskapsverdi i form av gammelt kulturlandskap preget av kystjordbruk. Både Naturbeitemark, slåttemark, beiteskoger og kystlynghei er alle en del av kulturlandskapet. Det er svært viktig å ta vare på denne verdifulle delen av Norges natur- og kulturarv.

Figur 33 Sauer på beite i Rossvika. Beitedyr er svært viktig for å bevare det åpne landskapet. Foto: Ole Kristian Johansen

Husdyrhold i Norge kan spores vel 4000 år tilbake. Den langvarige utnyttelsen av utmarka har resultert i naturtyper med et høyt mangfold av karplanter, sopp, insekter og andre virvelløse dyr. Naturbeitemark er grasmark som er påvirket av langs tids beite og som karakteriseres av lavvokst vegetasjon dominert av urter og gras. Trær og busker mangler eller forekommer bare spredt. Til forskjell fra kulturbeite er naturbeitemark ikke, eller i bare liten grad, gjødslet, pløyd og tilsådd. Naturbeitemark i kommunen er i ferd med å gro igjen som følge av opphørt beitebruk. Når landskapet gror igjen, mister man et landskap som har stor betydning for bygdens identitet, mat- og reiseopplevelser.

7.3 Klyngetun

Figur 34 Fotografi fra rundt århundreskiftet. Bildet er lånt av Lotte Hamlandsø. Fotografen er ukjent.

Klyngetun er en tettbygd samling av gårdsbruk som tidligere var særlig utbredt på kysten. Når det gjelder matrikelgårdene i Leka var sannsynligvis alle med mange brukere organisert i klyngetun, noe som de fleste gårdene hadde. Opprinnelig var det meste av bebyggelsen på Burøya i Hortavær også i klyngetun, og det er ikke usannsynlig at det samme var tilfelle i Sklinna. Det er totalt 19 matrikelgårder i Leka. I Norges matrikel fra 1907 finner man følgende navn på gårdene: Nord-Gutvik, Midt-Gutvik, Sør-Gutvik, Rosvik, Reppen, Madsøen, Tangen, Frøvik, Haug, Solsem, Vaagan, Steinsaunet, Steine, Kvaløen, Leknes, Skei, Huseby, Horten, Sklinden.

Husene i klyngetunene sto så tett at de som opplevde klyngetunene fortalte til senere generasjoner at det var mulig å låne glo hos naboen. Utover 1800-tallet gjorde utskiftinger at klyngetunene ble oppløst i stor grad. Mange hus ble flyttet fra klyngetunene, og man fikk etter hvert organiseringen av gårdene slik vi kjenner de i dag. Leka har i dag en variert bebyggelse fra 1700-1900-tallet. Enkelte gamle våningshus og fjøs i kommunen stammer fra tidligere klyngetun.

Figur 35 Solsemgrenda i dag. Foto: Lotte Hamlandsø

Solsemgrenda er i dag et velholdt jordbrukslandskap med rester av tidligere klyngetun. Ved utskiftningen 1899-1901 ble de fleste gårdene flyttet ut av klyngen. I dag består Solsemgrenda av både nyere bygninger og eldre bygninger som kystlån, fjøs, stabbur og sommerfjøs, figur 35. Solsem er nevnt i Namdalens historie til år 1600 som en mulig heim-Gård. Dette er gårder som stammer fra de første århundrer etter kristus.

Figur 36 Gammelt kart over klyngetunet på Madsøya

På Madsøya var det klyngetun der Madsøygrenda i dag ligger, figur 36. Etter utskiftningen ble klyngetunet oppløst og husene ble flyttet. Det sies at et av husene ble delt, og satt på 2 ulike bruk i Madsøygrenda. I dag finnes det fremdeles 2 gamle hus i grenda i tillegg til et gammelt hus som senere er bygget på i flere omganger, slik at det er kjernen i dagens bygning som er den gamle, opprinnelige bygningen. Det er også et gammelt stabbur og et gammelt fjøs helt i enden av grenda.

7.4 Gårdsbygninger

Figur 37 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

Våningshusene er beboelseshus på de gamle gårdsbrukene. Det finnes flere slike gamle våningshus igjen i kommunen. Noen av disse er autentisk, mens andre er omgjort i større eller mindre grad. De autentiske våningshusene har høy bevaringsverdi. Våningshuset på figur 37 har mye eldre intakte materialer, som panel, vinduer og dører. Bygningen er flyttet fra klyngetunet på Solsem, og kan være eldre enn registreringen i SEFRAK.

Figur 38 Fjøset på Husbybakkan. Foto: A. Ludvigsen

Steinfjøset på figur 38 står på Husbybakkan, og er et av flere steinfjøs som ble bygget i kommunen. Dette fjøset har senere blitt forlenget. Det finnes en god del eldre fjøs i ulik størrelse og type i kommunen, og en del av disse er godt bevart. Flere eldre fjøs er også påbygd flere ganger, slik at de forteller en landbrukshistorie og utviklingen i landbruket over en lengre tidsperiode. Et eksempel på et eldre fjøs som er påbygd flere ganger er fjøset ved den gamle lensmannsgården.

Figur 39 Sommerfjøs fra 50-tallet på Solsem. Foto: J. Hamlandsø

Det finnes i dag kun noen få sommerfjøs igjen. Disse ble brukt om sommeren for melkekyr som gikk på beite i utmark. Som regel ble sommerfjøsene plassert mellom utmark og innmark. Man kan flere steder finne tufter etter sommerfjøs. Sommerfjøset på figur 39, viser et sommerfjøs på Solsem, bygget på 1950- Tallet. Sommerfjøset viser typisk materialbruk fra den tiden. Siden det er få sommerfjøs igjen i kommunen er det viktig å bevare de som er igjen.

Figur 40 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

Stabbur er en tradisjonell gårdsbygning for oppbevaring av matvarer, og er ofte bygget slik at mus, rotter og andre dyr ikke skal ha tilgang. Tradisjonelt ble oftest korn og kjøttmat oppbevart i stabburet.

På Leknes står det et godt bevart stabbur. Stabburet er en del restaurert og i original utførelse med skifer på taket, stående ukantet furupanel med tranmaling og originale vinduer og dør. Har både historisk verdi og verdi med tanke på landbrukshistorie. Det finnes ikke så veldig mange stabbur igjen i kommunen. Stabburene er en viktig del av landbrukshistorien, og viktig å bevare.

Figur 41 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

Rullbua på lennsmannsgården er en bygning oppført i laft med sjådel i bindingsverk. Har opprinnelig hatt torvtak, men har nå eternit. Stående tømmermannspanel. Fundamenter består av naturstein. Brukt til klerullebu, men har også hatt andre funksjoner, som lager og lennsmannsgarasje. Rullbua har formidlingsverdi og bosettingshistorie.

Figur 42 Jordkjeller på Leknes. Foto: Amund Ludvigsen

Utover på 1800-tallet økte byggingen av ulike typer kjellere til lagring av forskjellige rotfrukter. Dette kunne være jordkjellere eller kjellere under stabbur, fjøs og bolighus. Det er store forskjeller når det gjelder byggemåter og materialbruk. Jordkjelleren, eller potetkjelleren var mye brukt til lagring av potet. Det finnes fremdeles noen intakte jordkjellere i kommunen, noen av disse er fremdeles aktivt i bruk. Jordkjelleren på figur 42 ligger på Leknes. Bygget under 2. Verdenskrig.

Figur 43 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 43 viser en intakt jordkjeller som er bygget opp av naturstein med jord og torv på Madsøya. På Fotamoen i Gutvik er det ei restaurert kjellerbu. Det er også ei kjellerbu på Solsem.

Figur 44 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

Smie var smedens verksted, og ble brukt til smiing av jern. Smier ble benyttet både til reparasjoner og produksjon av gjenstander i jern. Sentralt i enhver smie er essa og ambolten. Jernet blir varmet i essa og formet på ambolten.

Figur 44 viser er gårdssmie på Skei fra siste halvdel av 1800- tallet. Smia er i original stand, og har mye av det utstyret som kreves intakt.

Figur 45 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 45 viser en brønn med låverødt, spissmønet brønnhus over. Brønnen forsynte tidligere Husbygrenda med vann.

Brønnhuset ble restaurert for ca. 10 år siden. Det er viktig å bevare slike bygg, da de er en del av landbrukets kulturlandskap.

Figur 46 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 46 viser en dam/Brønn på Madsøya. Tidligere var det flere slike dammer. Svært mange av disse er nå borte fra terrenget ved at de ble fylt igjen med jordmasser eller at de er igjengrodde av vegetasjon. De fleste slike dammer er ikke særlig dyp, slik at de ofte kunne bunnfryse på vinteren. Den man ser på bildet var i bruk som vannkilde frem til rundt 1960. Det var heller ikke uvanlig at det ble sluppet ut fisk i slike dammer. På Skei ligger det en nyrestaurert dam.

7.5 Kverner

Figur 47 Foto: Ørjan Kvaløy

Det er i dag ikke så veldig mange spor etter kverner i kommunen, men om man ser på stedsnavn kan man se at det har vært kverner flere steder. Kart fra 1880-tallet viser også at det var minst 11 kverner på Leka, 1 kvern i Sør-Gutvik og 1 i Reppen. På Leka var det kverner i Kvaløyelva, Skræelva, Lekneselva, på Haug, Vågan, Gjerdevatnet og på Stein. Figur 47 viser 1 av 3 kvernsteiner funnet ved Kvennfossen i Kvaløya.

7.6 Seterdrift

Figur 48 Foto: Yngve Sandberg

På Storøya i Leknesøyene var det seterdrift. Denne pågikk til ca. 1890. Det var vanlig med slått som ble tørket på vollen. Deretter ble det fraktet med båt til Leknessjøen og lagret der i høysjå. Høyet ble senere ført til gården på vinterføre. Senere bosetting på Storøya var begrenset til en kort periode rundt 2. Verdenskrig. Man kan finne tufter på Storøya, og det er oppført en bygning her i vår tid, figur 48.

7.7 Torvuttak

Figur 49 Foto: Amund Ludvigsen

Torv var et svært viktig brensel. Det var viktig for folk å skaffe seg vinterbrensel, og derfor ble det stukket torv flere steder på Leka og Madsøya. I tillegg ble det også stukket torv på små øyer og øyvær i nærheten, der det fantes torv. Det fantes nesten ikke skog på den tiden, derfor ble torva en viktig ressurs. Torvstikking var et tungt arbeid som tok til på forsommeren når våronna var ferdig. En familie trengte gjerne noen titalls m³ torv pr. år, men med store variasjoner. Det ble også hentet torvstrø i torvsjåene til strø under dyrene. Figur 49 viser torvdammer på Madsøya. Når Leka fikk strøm via kabel fra fastlandet i 1954/55 ble det nesten slutt på torvuttak. De siste som drev med dette sluttet på 1960-tallet. De som hadde myr selv på gården var blant de som holdt på lengst.

Figur 50 Amund Ludvigsen

Det var vanlig med torvsjå for lagring av tørket torv. Torvsjåen på figur 50 er en rekonstruert torvsjå i Skeisnesset. Den er bygget på det stedet den siste torvsjå i Skeisnesset stod. Det var vanlig med glipp mellom bordene på veggene for å sikre god gjennomlufting, og at torva holdt seg tørr.

Ikke alle hadde råd til å bygge torvsjå, og da ble torva stablet i torvseter/torvstakk. Enkelte brukte bølgeblikkplater på toppen for at vannet skulle renne av.

7.8 Grensestein

Figur 51 Foto: Amund Ludvigsen

Grensesteiner er vanlig naturstein som er brukt for å markere eiendomsgrenser. Man kan i dag finne gamle grensesteiner som angir grensen mellom 2 gårdsbruk. Ofte har disse et innrisset merke, som for eksempel et kryss. Nå i dag merkes grenser på annet vis med grensemerker for dette.

Grensesteinen på figur 51 er en av flere grensesteiner som befinner seg mellom gårdsbrukene på Madsøya. Steinene har innrisset kors på toppen. Steinene har trolig ligget der siden utskiftningen startet på 1800-tallet.

8 Ferdsel og kommunikasjon

Figur 52 Tegning av Per Otto Furre

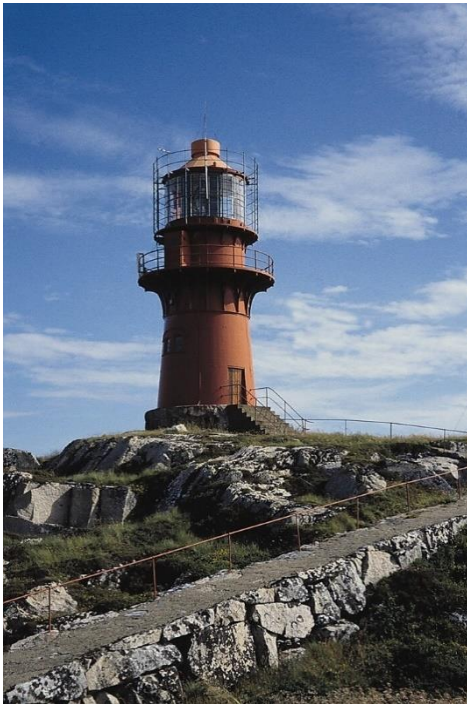
Ferdseil til sjøs har vært avgjørende for at folk skulle kunne bosette seg her helt fra de første menneskene kom hit i steinalderen. For de aller fleste innbyggerne i kommunen i dag er fremdeles ferdsel til sjøs nødvendig. Synlige spor etter ferdsel til sjøs i nyere tid er fyr, lykter og andre sjømerker. Dette er viktige kulturminner som forteller en historie om ferdsel til sjøs i en tid der det ikke fantes de navigasjonshjelpemidler vi i dag har. Selv om vi i dag har mange ulike navigasjonshjelpemidler spiller fremdeles fyr, lykter og sjømerker en viktig rolle for ferdselen på kysten. Ikke minst som sikkerhet dersom de moderne elektroniske navigasjonshjelpemidlene slutter å fungere.

Det finnes enda flere spor ulike plasser i terrenget etter tidligere tiders ferdselsveier i kommunen. Dette er i hovedsak synlige spor etter gamle veier for hest og vogn. I Hortavær er det stier mellom husene som er tråkket opp gjennom lang tid. Stiene er godt synlige i terrenget, og er fremdeles i bruk den dag i dag av de som har eiendom i Hortavær.

Figur 53 En av stiene i Hortavær. Foto: Lars Killingberg

8.1 Sklinna fyr

Figur 54 Foto: Danckert M. Krohn, Riksantikvaren

Sklinna fyr er kystfyr som er lokalisert på toppen av Heimøya, den største av øyene på Sklinna, og ble tent i 1910. Fiskeværer Sklinna ble nevnt som mulig fyrsted av fyrkommisjonen allerede i 1855. Det ble satt opp en fyrlykt i 1903. Med bakgrunn i at fisket på Sklinnabanken hadde tatt seg opp ble det under stortingsdebatten i 1906-1907 påpekt behovet for et fyr i området. Fyret er drøyt 14 meter høyt og har noe usymmetriske proporsjoner, da lykthuset er veldig dominerende i forhold til resten av tårnet. Dette skyldes at fyrvesenet i sin grunnleggende sparsommelige retningslinje valgte å flytte toppen av fyret på Runde- som var under ombygging- til Sklinna. Fyret inneholder en 2. Ordens fyrlinse fra Barbier Benard & Turenne, Paris. I nasjonal verneplan for fyrstasjoner har Sklinna fyr fyrhistorisk verdi ved gjenbruken av fyrtårnet, og anlegget har miljøskapende verdi i sammenheng med fiskeværer.

Figur 55 Foto: Nils Røv

Stasjonen har maskinhus, bolig og uthus et stykke unna fyret, og ruiner etter oljebod og tidligere bolig ved veien ned mot landingen og naustet. Fyrstasjonen er fredet etter kulturminneloven §15 og 19. I 1990 ble fyret automatisert og i 2004 ble fyrstasjonen avbemannet.

8.2 Sjømerker

Figur 56 Foto: Olav Pekeberg

Sjømerker er navigasjonshistoriske kulturminner, og en viktig del av vår kulturhistorie. Sjømerkenes historie går langt tilbake i tid. Steinvarder er omtalt i vikingtida, og mye tyder på at det har eksistert en overordna merkestruktur i middelalderen. Men utbygginga av det omfattende sjømerkesystemet som vi kjenner i dag, foregikk særlig fra ca. 1850 og framover mot første verdenskrig. Norge skulle bygge opp egen infrastruktur etter løsrivelsen fra dansk administrasjon i 1814, og den livsviktige kysttrafikken skulle trygges og utvikles.

I Leka kommune har vi flere eldre sjømerker. De mest synlige er varden på Hamnaholmen og varden ved Solsemsjøen, figur 56. I tillegg til flere eldre fyrlykter, båker og jernstenger.

Figur 57 Foto: Lars Killingberg

I Hortavær er det 2 trebåker med pyramideform. Varden på Bovarøya blåste overende i 2010 eller 2011, og ligger i dag på bakken. Begge båkene er både seilingsmerke og kulturminne for brukerne og oppsitterne i været. Kystverket har utarbeidet en landsverneplan for maritim infrastruktur. Båker er med i planen, men ikke de 2 i Hortavær.

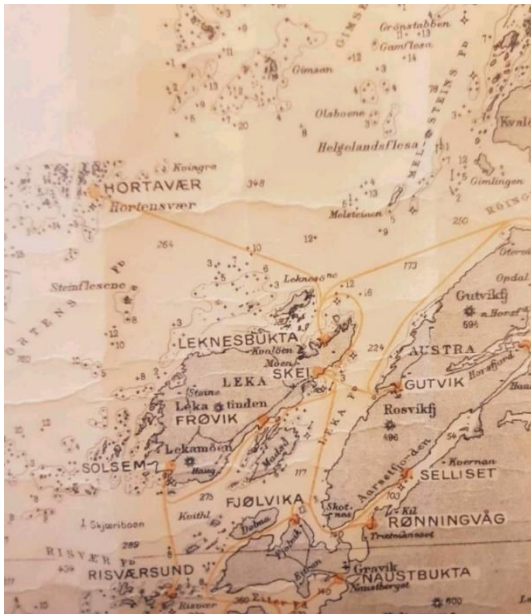
8.3 Tørnbolter

Figur 58 Foto: Amund Ludvigsen

En tørnbolt var i seilskutetiden en fortøyningsanordning, og hadde en sirkel malt på berget i nærheten for at sjøfarende lettere skulle se fortøyningspunktet. På 1600-tallet begynte staten å utvikle tiltak for å trygge ferdselen langs kysten. Et av tiltakene var at det ble etablert et ringvesen i 1735 som fikk ansvaret for fortøyningsringer og -bolter langs kysten. Da losvesenet ble etablert i 1720 fikk losene ansvaret med å etterse ringene og festene. I 1878 var det ca. 4500 fortøyningsfester som tilhørte Statens Havnevesen.

8.4 Anløpssteder

Figur 59 Kartutsnitt fra et gammelt rutekart

Som øykommune med bosetting spredd på flere øyer og fiskevær har det vært flere anløpssteder for lokale rutebåter i kommunen. Anløpsstedene var møteplasser på den tiden, og man utvekslet post, varer og nyheter. Namdalens aktie dampskibsselskab og Torghattens dampskibsselskab hadde lokalbåter som hadde anløp i Leka. Dampskipene til Namdalens aktie dampskibsselskab hadde som rutetabellen fra 1916 i figur 60 viser, flere anløp i kommunen. Ved Solsemvågen måtte dampskipene den første tiden ekspederes med ekspedisjonsbåt. Midt på 1930-tallet ble det bygget kai ved ekspedisjons brygga, slik at båten kunne anløpe der. Ca. 20 år senere ble det bygget venterom på brygga. Etter at de gamle dampskipene ble tatt ut av tjeneste kom nye Folla i 1954. Tidlig på 1960-tallet sløyfet Namdalske flere anløp i kommunen, og Frøvik ble et viktig knutepunkt med anløp og bilruter som tok gods videre.

Lokalbåten Torghatten gikk i rute mellom Mosjøen og Namsos, og hadde anløp av Skei. Det var i tillegg ei lokal melkerute som Rolf Østby satte i drift. Krysseren Lekafjord ble kjøpt av Rolf Østby i 1953 og satt i rutefart mellom Leka og Vikna. Lekafjord gikk i denne ruten fram til 1968, og var innom blant annet Gutvik, Madsøya, Frøvik, Risvær, Måneset, Eidshaug, Gjerdinga og Lauvøyvågen før den ankom Rørvik. I dag er det daglig hurtigbåtrute mellom Gutvik og Namsos. Hurtigbåten anløper både på Skei og i Gutvik. I tillegg har et ny oppstartet lokalt rederi anskaffet et mindre passasjerfartøy med navnet Metro Lekafjord. Dette viser hvor viktig ferdsel til sjøs fremdeles er i kommunen.

Namsos - Fosnes - Nære - Leka	
Måndag.	
Fra Namsos	Kl. 6 Fm.
om Survik	7
o Foslandnesen	7.30
o Aernes	8
o Fakadal	8.30
o Abelvær	9.45
o Vær	11
Til Rørvik	12
Fra Rørvik	1 Em.
om Måneset	2
o Risvær	2.30
o Skjærem	3.15
o Fjølvik	
o Skel (Leka)	4.15
o Vennesund	6.15
o Ser-Horsfjord	7
o Leknesbugten	7.30
o Rosvikvaagen	9
Til Gutvik	9.15
Tirsdag	
Fra Gutvik	Kl. 5 Fm.
om Skel (Leka) *)	5.15
o Høholm	6
o Skjelseth	6.30
o Fjølvik	6.45
o Naustbugten	8
o Ser-Eltan	8.30
o Rødsidet	9
o Risvær	9.30
o Måneset	10
Til Rørvik	11
[Nordg. Hurtigrute Kl. 7 Alten]	
[Sydg. Hurtigrute Onsdag Morgen]	
Fra Rørvik	11.30
om Gjøstingene	2 Em.
o Ulvoorden	3.15
o Skjotland	5
o Nord-Stalland	5.45
o Tørdal	6.15
o Kløvik	7
Til Namsos	8
*) Skel anløpes etter 1ste Mars Tirsdag og Torsdag.	

Figur 60: Bilde til høyre viser DS Rollaug ved Leknesbukta. Til høyre vinterrute fra 1916

8.5 Ferdelsveier til lands

Fra de første menneskene kom hit, og frem til man begynte å bruke hest og kjerre, foregikk ferdsel til fots. Ferdelsveien mellom Støppet og Steine er et eksempel. Postveien over til Årsetfjorden var i bruk da Rossvika var poststed. Tjenestefolk fra Rossvika hadde da ansvar for bringing av post over til Årsetfjorden og Bindalen. Det første postdampskipet "Prinds Gustaf" nattet ifølge ruteplanen over i Gutvikvågen. Postruta over fjellet (over 400m.o.h) skjedde på en sti som enkelte steder er murt opp. Stien opp til fjellet er merket og tilrettelagt for allmenheten.

Veiene i kommunen ble til på ulike tidspunkt, og de fleste veiene ble opprinnelig bygget som jordbruksveier. Ser man på kart fra siste tiår av 1800- tallet ser man at det er bygget en del veier på Leka. De fleste veiene før 1930-tallet var kjerreveier. Disse veiene ble stadig bedre etter hvert for å gjøre de kjørbare for biler. Noen steder ble veiene bygget der det var kjerreveier, mens andre steder ble det stukket ut ny trase. På 1930-tallet var veibygging viktig som nødsarbeid. På det verste var det over 200 arbeidsledige i Leka kommune på 1930-tallet.

Et viktig år for kommunikasjon var 1964. Veien fra Kvaløya til Stein ble bygget, og det var med dette vei hele veien rundt Leka. Det ble bygget bro over Valen i Bogen i nabokommunen, og ferjesambandet Skei- Gutvik ble opprettet. Det meste av dagens veinett på Leka og Madsøya ble bygget ferdig på 1960-tallet. Veiarbeid var på den tiden en viktig ekstraintekt for mange gårdbrukere som hadde traktor.

Figur 61 Fra åpningen av brua. Foto: Jarle Johansen

Madsøybrua brulag ble stiftet i 1965 av ivrige pådrivere for bru, og 10 år senere sto brua mellom Leka og Madsøya ferdig. Den ble offisielt åpnet høsten 1975.

Det at bru over Frøviksundet kom, var nok avgjørende for at det i dag bor folk på Madsøya. Noe som veide tungt for at det skulle komme bru, var at Madsøya har en del landbruksareal. Hverken brua eller andre veianlegg i kommunen er med i Statens vegvesen sin landsvernplan, men har likevel stor lokalhistorisk verdi.

9 Industri og næring

Det har ikke vært særlig mye industri i Leka kommune. Men det har vært flere båtbyggere og båtverksteder ulike plasser. I Gutvik var det etter datidens målestokk en stor slip og motorverksted. Så har det også vært litt gruvedrift tidlig på 1900-tallet. Flere steder har det vært masseuttak, og det er fremdeles masseuttak i Stilla. Det har vært handelssteder og landhandel flere steder i kommunen, og noen av disse beskrives her. I moderne tid har havbruk vært en viktig industri for kommunen.

9.1 Handelssteder

Det har vært drevet handelsvirksomhet flere steder i kommunen, faktisk var det på 1600-tallet handelsvirksomhet i Tangan på Madsøya. Andre steder det var handelsvirksomhet var eksempelvis Frøvik, Leknes, Solsem og Rossvika. Fisket har stått sentralt som nærings og handelsgrunnlag.

Figur 62 Gammelt foto fra Rossvika

Figur 63 Foto: Ole M. Johansen

Rossvika ligger på halvøya Austra og beskrives som svært verdifull i kulturhistorisk sammenheng. Det var handelssted her fra ca. 1650-1940. Her var dampskipsekspedisjon, stort sildebruk/fiskebrygge, gjestgiveri, brennevinshandel og bakeri. Her hadde lensmannen sin arrest, og i en periode var Rossvika tingsted for Leka og Gravvik. Rossvika hadde Lekas første post og telegrafstasjon. Rossvik landhandel i dag har autentisk uttrykk, godt dokumentert historikk, og er en del av et større, bevart gårdstun med våningshus, bakeri, fjøs, brygge og er del av et aktivt kulturlandskap. Bygningene og landskapet har stor historisk verdi.

Det er opplyst om at gården første gang er nevnt i kildene som Roßeuig allerede i 1559. Tidligere fantes det også en husmannsplass under gården, Grova (Madsøygrova), der det ble holdt husdyr og ble bedrevet slått. Også litt sørøst for denne, i Kattvika, var det bosetning i tidligere tider. Nær denne husmannsplassen finnes enda flere mindre områder med naturbeitemark som vitner om tidlige tiders skjøtsel.

Kulturlandskapet i Rossvika har svært mange kvaliteter. Mest av alt er det den kontinuerlige gårdsdrifta med beiting og skånsom utnyttelse av jorda som har skapt kulturlandskapet og tatt vare på kulturmiljøet i Rossvika. En del av husene fra handelsstedet Rossvika sin storhetstid står fortsatt. I tillegg kan man se ulike kulturminner på gården som er vitnesbyrd om at gården var noe mer enn et vanlig gårdsbruk. Stedets storhetstid var nært knyttet til beliggenheten ved Lekafiorden, og handelsstedets multifunksjonalitet har skapt mange ulike spor for ettertiden.

Figur 64 Gammelt postkort. Foto: Benonisen

I Frøvik skal det ha vært handel allerede på 1600-tallet.

Det ble bygget et større handelssted som ble ferdig bygd rundt 1928. Her var det fiskemottak, anløpssted, salg av fiskeritstyr, diesel og ulike matvarer med mere. På 1970-tallet ble stedet kjøpt opp av Aksel Sørli. Etter det ble stedet brukt i forbindelse med oppdrett av laks. De gamle bryggene brant ned til grunnen på 90- tallet.

I 2012 ble det bygget ferdig et turistanlegg på samme plass, og dagens hovedbygning ligner litt på fortidens brygge. I 2021 ble det bygget 6 rorbuer i nordisk stil sør for brygga. Selv om de gamle bryggene i dag er borte, finnes fremdeles gjenstander fra tiden det var handelssted i Frøvik. Gjenstandene er i dag i dagens bygninger.

Solsemvågen og Solsem hadde handelsvirksomhet. Bryggene i vågen ble brukt i forbindelse med handelsfarten. Allerede i 1647 ble det betalt skatt for ei jekt fra Solsem. Den siste jekta fra Solsem forliste ved Stadt i 1896. Det var også et fraktefartøy fra Solsem som forliste på Folla i 1911.

Figur 65 Foto: Joar Hamlandsø, lisens CC BY

På Solsem ble det etter hvert et poståpneri som kom i drift i 1892. Solsem hadde enda ikke fått dampskipsanløp. Poståpneriet var i drift fram til 1970- tallet. Poståpneriet var lokalisert i et lite hus på Solsem, figur 65.

Figur 66 Foto: Amund Ludvigsen

Omkring århundreskiftet drev Even Pedersen og Svein Svendsen med handel. Varene ble tatt inn på bryggene. Senere ble det opprettet samvirkelag på Solsem. Vestre Leka handelslag som var i drift frem til ca. 1970. I dag er det sommercafe i den gamle handelsbygningen, figur 66.

9.2 Slip og båtverksteder

Leka hadde fra siste halvdel av 1800-tallet og frem til noen tiår etter 2. Verdenskrig flere slip og båtverksteder. I Hortavær skal det ha blitt bygget et 20 talls båter av typen færing og seksring. Material til båtbyggingen her ble hentet fra Sømna. Det skal også tidlig på 1900- tallet ha vært en mindre slip i Klungvika på Leka. Man kan finne flere bolter satt ned i berget der denne aktiviteten skal ha funnet sted. Det største båtbyggeriet og motorverkstedet var A. Johansens Slip og Mekaniske verksted. Verkstedet og slipen brant ned til grunnen i mars 2015, men vi velger å ta den med her likevel da den er del av Industri historien i Gutvikvågen.

Verkstedet ble etablert i 1921 og det ble raskt også behov for kai og slip. Sammen med slipen på Kolvereid var disse de eneste i sitt slag mellom Trondheim og Sandnessjøen. Få år etter ble det også etablert enda en slipvogn på området, slik at det var 2 parallelle slipvogner ved verkstedet. Det var kapasitet til å ta opp båter på drøyt 100 fot og det var arbeidsplass til rundt 20 personer.

På 1940-tallet ble det etablert enda en slip i Gutvikvågen. Dette var Thorvald Larsen slip og båtbyggeri. Mye av denne finnes fremdeles helt oppe i Gutvikvågen, ikke så langt fra fiskemottaket. Blant annet står det ei slipvogn her, og den gamle maskinhusbygningen står fremdeles. Den største slipen i Gutvik finnes det ingen rester igjen av. Etter brannen i mars i 2015 ble det senere bygget opp naust og rorbuer til utleie på samme sted. Stedet heter Slipen Gutvik.

Figur 67 Slipen i Gutvik. Foto lånt av Oddvar Lundseng

9.3 Fiskeindustri

Figur 68 Leknessjøen. Foto: Amund Ludvigsen

Norsk havbruk er en av bærebjelkene i norsk industri. Utviklingen har vært stor siden oppstarten på 1970-tallet. Det var flere lokale aktører som drev med oppdrett av laks, og det var i en periode også laks slakteri ved Leknessjøen og i Frøvik. Tidlig på 2000-tallet var det også oppdrett av torsk, kveite og blåskjell i kommunen. I dag er det kun oppdrett av laks, og det er flere store selskaper som har flere anlegg i området rundt Leka.

9.4 Andre næringsvirksomheter

Leka fikk tidlig på 1900- tallet egen sparebank lokalisert i lennsmannsgården. Senere ble bankvirksomheten flyttet opp til Husby. Som med svært mange andre sparebanker ble også Leka sparebank fusjonert inn i større banker. Leka sparebank ble i 1980 fusjonert inn i Namsos sparebank, som senere ble til Namdal sparebank, senere Sparebanken midt Norge, som i dag heter Sparebank 1 SMN. Lennsmannsgården står fremdeles, og den gamle bankbygningen på Husby er omgjort til leiligheter.

Tidlig på 1900- tallet var det gruvedrift flere steder på Leka. Det ble sprengt ut flere skjerp. Man kan i ulike rapporter lese at dette skjedde på Madsøya, Frøvik, Vågan, Aune, Sjøhaug og i Botnet. Av disse er det tre steder hvor det ble drevet gruvedrift av noe særlig omfang, Sjøhaugen gruve ved Leknessjøen, Nordodden gruve i Botnet, og Frøvik gruve ved Kvernsvika. Ved Leknessjøen var det drift fra mai til november 1904, med 1121 dagsverk totalt. Det ble drevet en 19 meter dyp synk, hvor det ble tatt ut 113,8 kubikkmeter masse. Av dette 57 tonn kobberkis. 46 tonn av dette ble utskiptet. Noe mer drift ved Sjøhaugen sier ikke kildene noe om. Ved Nordodden skal det ha vært to gruver helt i flomålet. Kobberkisen her var av meget god kvalitet, og det antydes et gjennomsnitt på 15% kobber. Det ble sprengt en sjakt på 12-14 meter, og tatt ut 10-15 tonn. Det antydes at dette feltet er mye større, men gruvedrift ble vanskelig grunnet sjøen som gikk helt opp i gruva. Oppe ved Haliberget på Madsøya er det spor etter utsprenging av kobberkismalm.

10 Kirker og bedehus

På Leka har det stått kirke siden middelalderen. Den stod på Leknes og er omtalt i 1589. Dagens kirke har overtatt et alterskap fra 1520- eller 1530-årene, så det er ingen tvil om at første kirke var førreformatorisk. Leka var på 1500-tallet anneks til Nærøy, men fikk eget prestegjeld på 1800-tallet. Rundt 1630 stod kirken til nedfalls, og kirkestedet ble i 1634 flyttet til der dagens kirke står, på Husby noe lenger sørøst. Kirken brant ned etter lynnedslag den 12. februar 1864 og forsvant med det ut av historien.

På Leka står det også en prestegårds bygning. Bygningen eies i dag av private. I Gutvik er står det et over 100 år gammelt bedehus som brukes i ulike sammenhenger. Det var tidligere flere bedehus i Leka. I Hortavær var skolen også bedehus, og det som i dag er grendehuset Vonheim var tidligere et bedehus.

10.1 Leka Kirke

Figur 69 Foto: Beathe Mårvik

Dagens kirke er oppført av byggmester Knut Grudt, som skal ha tatt utgangspunkt i typetegninger av Jacob Wilhelm Nordan. Kirken ser ut til å ha blitt oppført svært raskt over sommeren 1867 og ble vigslet den 27. oktober uten at den var helt ferdigstilt. Kirken er en laftet langkirke. Kirken har tårn i vest-sørvest.

Figur 70 Foto: Arve Kjersheim, riksantikvaren

Alterskapet i Leka kirke er en del av en serie på fem alterskap, som sammen går under betegnelsen Lekagruppen. Disse står i kirker i Røst, Grip, Leka, Hadsel og Ørsta og kommer trolig fra samme område, noen kanskje fra samme verksted i Utrecht i Nederland.

10.2 Bedehus

Bedehus er forsamlingshus som er eid og drevet av kristne organisasjoner. Bedehusene var som regel ganske enkle bygninger med kun det aller mest nødvendige av innredning. Det var enkle stoler eller trebenker, men etter hvert kom det utsmykking av møtelokalene. Mange av de aktive i bedehusmiljøene var kvinner. I Leka kommune har det vært flere bedehus. Tidligere ble for eksempel Vonheim i Frøvik drevet av Leka ungdomslag, I dag er huset drevet av organisasjonen grendahuset Vonheim og brukes i ulike sammenhenger.

Figur 71 Foto: Amund Ludvigsen

Gutvik bedehus ble bygget ferdig på dugnad i 1921. Tomten bedehuset ble bygget på ble gitt av Tingstad gård. Vinduene i salen er de originale vinduene.

På 1970-tallet ble bedehuset påbygd på østsiden med inngangsparti og toalett. I dag brukes bedehuset i ulike sammenhenger. Og er et viktig bygg i grenda. Gutvik bedehus er det eneste gjenværende bedehuset i kommune som fremdeles er i bruk som bedehus.

Figur 72 Bedehuset slik det er i dag. Foto: Lars Killingberg.

Bedehuset i Hortavær ble også brukt som skole. Siste skoledag i Hortavær var i 1966. Det var da en elev og en lærer ved skolen.

Hortavær, med sitt flate landskap ligger svært værutsatt. Det er derfor utfordrende å holde bygninger i slike omgivelser ved like. Det er viktig å bevare kulturmiljøet i Hortavær for fremtiden.

11 Krigsminner og minnesmerker

Leka var skånet mot de verste krigshandlingene under 2. Verdenskrig. Likevel var det flere hendelser i kommunen under krigen. Det var blant annet flyhavari og nødlanding, og det tyske flyverkstedskipet Karl Meyer ble bombet og satt i brann like innenfor Madsøya og Haug.

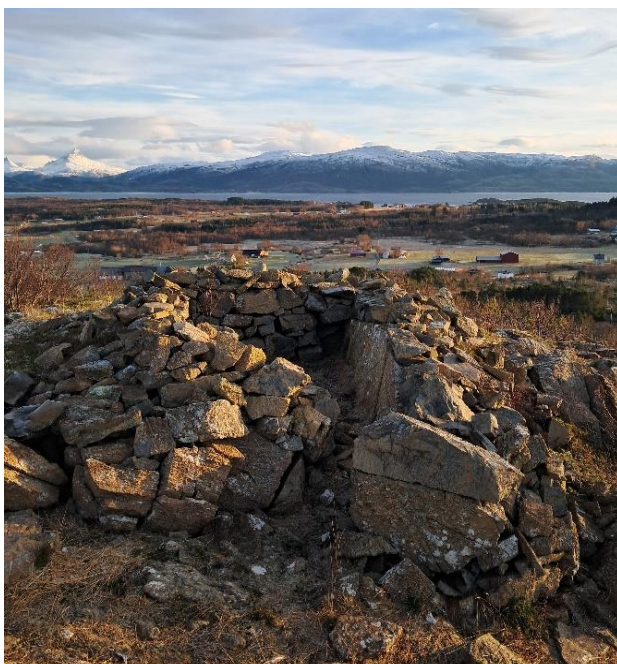
11.1 Krigsminner

Figur 73 Foto: Amund Ludvigsen

Det tyske kystartilleriet kom til Leka på nyåret 1943. De hadde først planer om observasjonspost på Solsem, men fant ut at Lauvhatten nord på Leka egnet seg bedre. Her hadde de kort avstand fra veien, i tillegg til fritt utsyn mot Helgelandskysten, hovedleia og storhavet.

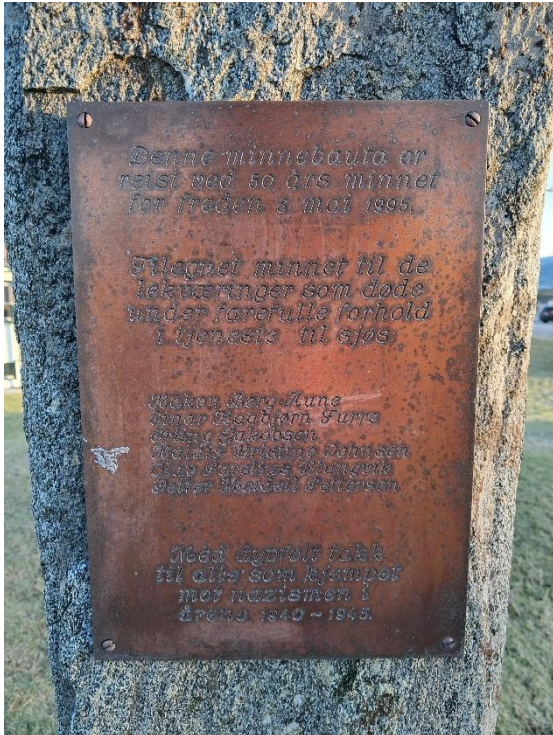
Det ble sprengt hull i fjellet der de bygde 2 brakker. Den ene utstyrt med en glasskuppel på ca. 2 meter i diameter som tjente som observasjonspost. Anlegget ble ikke ferdig bygd før i 1944. Etter krigen ble anlegget brukt av heimevernet. Brakkene ble etter hvert flyttet opp til Nessvatnet. I dag er det de varige hullene i fjellet og oppstaplet stein fra vaktstillingene som er igjen, figur 73.

Figur 74 Foto: Amund Ludvigsen

Figur 74 viser en av vaktstillingene på Lauvhatten. Det er rester etter totalt 4 vaktstillinger rundt selve observasjonsposten. Det var under krigen lagt ut miner rundt hele anlegget. Det var også lagt ut piggråd. Man kan enda finne små rester etter denne piggråden.

I tillegg til rester etter anlegget på Lauvhatten skal det også være spor etter tysk vaktstilling i Sklinna.

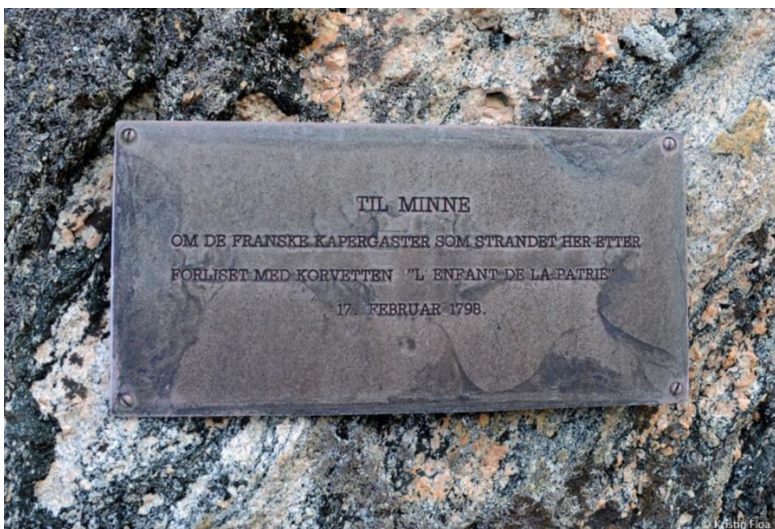

Figur 75 Foto: Amund Ludvigsen

Bautaen ved helsesenteret på Husby ble reist ved 50 års markeringen for freden etter 2. Verdenskrig.

Bautaen med minneplaten er tilegnet minnet til de døde lekværingene som mistet livet under farefulle forhold i tjeneste til sjøs.

11.2 Minneplate kaperforliset

Figur 76 Foto: Kristin Floa

Kaperforliset skjedde natt til 16 februar 1798. Et stort fransk kaperskip, korvetten L' Enfant de La Patrie, forliste ved Raudhammaren. Kaperskipet hadde kommet ut for storm i Nordsjøen og blitt ført med vær og vind helt nordover til Leka. Mannskapet berget livet ved at ei mast ble kappet og lagt inn mot land, slik at alle kunne krabbe over. Deretter startet de 230 «sjørøverne» spaserturen i vinterkulda sørover til Trondheim.

12 Møteplasser og fritid

I dag har fritid og friluftsliv en sentral plass i folks hverdag. Møteplasser er viktig for folk i forhold til nyheter, kunnskapsformidling, sosialt samvær og samfunnsutvikling. Møteplassene har stor betydning for folkehelsen. I tidligere tider var anløpsstedene, handelsstedene, skolen, og forsamlingshusene møteplasser. I Leka er det også veldig mange turløyper, og flere av disse er også viktige møteplasser. Barn og unge har flere viktige møteplasser, og mange av disse brukes ikke bare i fritiden, men også i skolen. Det er laget en leirplass i Briktdalen som er mye brukt.

12.1 Grendehus

Figur 77 Foto: Amund Ludvigsen

Grendehusene spiller fremdeles en viktig rolle som møteplass. Det som er mest i bruk er forsamlingshuset Fjellvang på Solsem. I tillegg har vi de mindre forsamlingshusene på Haug og Vonheim. Tidligere var det skoler på Solsem, Leknes og i en kort periode også på Madsøya. Forsamlingshuset på Madsøya ble satt opp av noen brakker fra 2. Verdenskrig. Det var denne bygningen som fungerte som skole noen få år. På slutten av 1980- tallet ble dette bygget revet.

I Gutvik ligger Gutvik grendehus. Bygget ble satt opp rundt 1950 og påbygd på 1970-tallet. Huset brukes både til sommercafe, basarer, utstillinger, festlige anledninger, konfirmasjoner, begravelser, bryllup og som møtelokale i ulike sammenhenger. Grendehuset er en viktig møteplass i grenda.

Både grendehuset Vonheim i Frøvik og huset på Haug var tidligere brukt av kristne foreninger før de ble grendehus. Vonheim ble bygget i 1936 og her holdt Leka kristne ungdomslag til. Før de kom inn i Vonheim holdt de til i prestegården i Frøvik. Rundt år 2000 var ikke lenger Vonheim eid av Leka kristelige UL, KFUK/KFUM

Ungdomshuset UL Lekamøy på Skei fungerte tidligere som grendehus for Skei, Husby og Leknes. Her var det ungdomsklubb, musikkøving, konserter, dart, bygdekino, bingo, fester, julebord, konfirmasjoner, bryllup og andre sosiale sammenkomster. Bygget ble for noen år tilbake solgt, og fikk navnet Skei kultur tun. Det var matservering og kulturformidling i bygget frem til rundt 2018.

12.2 Leknes gamle skole

Figur 78 Foto: Amund Ludvigsen

Leknes gamle skole er ei skolestue fra 1860-tallet. Bygningen var i bruk som skole frem til 1960-tallet da dagens skolebygg ble tatt i bruk. Bygget har lokalthistorisk verdi og identitetsverdier. Bygningen ble renoverert i 2022 og brukes i mange sosiale sammenhenger.

12.3 Leka bygdemuseum

Figur 79 Deler av Leka bygdemuseum. Foto: Amund Ludvigsen

Leka Bygdemuseum ble grunnlagt av Johannes Furre rundt 1960. Han har lagt et enormt arbeid i innsamling av gjenstander og drift av museet. Museet har siden starten vokst seg til å bli en viktig kulturinstitusjon på Leka. Leka Bygdemuseum består av bygdetunet på Skei og steinhytta i Skeisnesset kultursti. Steinhytta ligger på en rullesteinterrasse. Bygdetunet har flere eldre bygninger og utstillingslokaler med en innholdsrik gjenstandssamling. Hovedoppgaven til museet er bevaring, forvaltning og formidling av Lekas kultur, natur og kysthistorie.

Bygdetunet på Skei formidler bonde og fiskekulturen på Leka på 1800-1900 tallet. Gjennom disse gjenstandene og byggeskikken som vises, ønsker museet å gi et tilbakeblikk hvordan menneskene levde og virket på denne tida. Museet har åpent deler av sommeren. Steinhytta i Skeisnesset er åpen for alle året rundt.

12.4 Amfi og spillplass

Figur 80 Foto: Amund Ludvigsen

Ivarshallaren amfi ligger i Skeisnesset. Fritid og friluftsliv har i dag en sentral plass i hverdagen til folk. Ivarshallaren amfi ble åpnet i juni 2018 og kan romme over 20 personer.

Fra Ivarshallaren har man en flott utsikt utover kulturlandskapet og naturreservatet i Skeisnesset i tillegg til utsikt mot Helgelandskysten.

Figur 81 Foto: Amund Ludvigsen

Spillplassen i Frøvik har vært en viktig arena de siste 30 årene. Området består av ulike bygninger som brukes i forbindelse ved fremvisning av musikaler og spel. Det er publikumstribune på den ene siden av spillplassen. Flere bygninger og tribune har blitt renoveret og fornyet de siste årene.

Her har det vært spel om Kong Herlaug, kaperskipet, ørnerovet og musikal om Lekamøya. Spillplassen er derfor en viktig arena for fortelling om historiske hendelser i Leka og ulike sagn.

12.5 Aktivitetsparken

Figur 82 Foto: Amund Ludvigsen

Aktivitetsparken ligger ved Leka barne og ungdomsskole, og var tidligere en grusbane i mange år. I nærheten av parken er det også fotballbane med gressmatte, og en akebakke som ofte er i bruk når det er snø på vinteren. Akebakken som ligger bak svømmehallen, ble laget rundt år 2000.

Allerede i 2016 igangsatte flere initiativtakere arbeidet med å se på muligheten for å få til en aktivitetspark. I 2020 vedtok politikerne å bygge en helt ny aktivitetspark med mål om å skape bo og bli lyst. Aktivitetsparken er i dag en gratis møteplass for alle aldersgrupper. Parken inneholder for det meste ulike leke og aktivitetsapparater. Aktivitetsparken er en viktig møteplass særlig for barn og unge, og er et nyere tids kulturminne som er viktig for dem.

13 Immateriell kulturarv og kulturminner

Immateriell kulturarv er levende tradisjoner og tradisjonell kunnskap som blir overført mellom folk. Kunnskapen blir praktisert i dag og ført videre gjennom kreative uttryksmåter, som håndverk, musikk, dans, mattradisjoner, ritualer og muntlige fortellinger. Det er ofte et nært forhold mellom de materielle og de immaterielle kulturminnene, der det immaterielle kan tilføye viktige dimensjoner til det materielle. Stedsnavn er også immaterielle kulturminner.

13.1 Stedsnavn og historie

Mange av de stedsnavnene vi bruker i dag, ble skapt for over tusen år siden, og mange av stedsnavnene våre er trolig fra før vår tidsregning. Nettopp derfor viser stedsnavn seg å være svært relevant som historisk kildemateriale, ikke minst innen arkeologi. Stedsnavnene som immaterielle kulturminner, kan ta oss med inn i historien. Denne grunntanken om at stedsnavn er verneverdige kulturminner som må tas vare på, ble forankret i en egen lov (Stadnamnloven) som trådte i kraft 1 juli 1991. Loven sikrer at gamle stedsnavn ikke forsvinner. Dermed kan vi ikke bytte ut et stedsnavn med et annet uten videre.

Navn som inneholder Hov og Hove forteller om hedenske helligsteder. Av gudenavn er det særlig Tor, Njord, Frøy, Frøya og Ull som møter oss i stedsnavn. Slik som for eksempel Frøvik. Frøvik kan også muligens være Frøyjavik.

Haliberget er Madsøyas høyeste punkt. Navnet Haliberget tyder på at det er sannsynlig at det oppå på det større platået har foregått religiøse/kultiske seremonier i tida før kristendommen.

Haug er et vanlig gårdsnavn og betyr nok rett og slett haug, eller rundaktig forhøyning i terrenget. Stedsnavnet Haug på Leka kan muligens komme av gravhauger.

Leknes finnes flere plasser langs kysten. Plassene med dette navnet har trolig vært samlingsplass for lek og dans.

Skei kommer sannsynligvis av ordet Skeid av norrønt skeið, og har flere betydninger. Skeide er en båtklasse med klinkbygde vikingskip. Ordet Skeid kan også brukes om kjørevei mellom åkrene, eller kappridning eller hestekamp.

Steine sikter som regel til snaue berg, jordfaste steiner eller andre menneskeverk av stein. Navnet er ofte brukt ved gamle bygdebosger, slik vi også ser ved bygdebosgene på Steinstind og Mannatind og gården Stein/Steine.

Vågan ligger i en større bukt på vestsiden av Leka, og det er derfor et naturlig navn.

13.2 Offerplasser

Typisk kan offersteder ha vært en stein med et spesielt utseende, eller flere steiner delt i flere deler. Offerplassene var i det vesentlige en del av førkristen samisk tradisjon.

Figur 83 Foto: Arnfinn Holand

Kilder forteller at Jacobsteinen har blitt ofret til av samene. Dette har også sammenheng med at rein som skulle flyttes ut til Leka fra Austra svømte i land i Jacobsteinvika. Det finnes svært lite informasjon om tidligere samisk aktivitet i kommunen.

Figur 84 Foto: Amund Ludvigsen

Sildaguden er en ca. 1 meter høy bautastein med en krans av småsteiner omkring. Fra Sildaguden og ned mot fjæra går en trapp murt av stein. Sildaguden ligger like ved den eldgamle sildefiskeplassen Gullgruva, som til alle tider har kunnet gitt rike sildefangster. Man tror det er en offerstein man måtte ofre til for å få gode fangster. Denne hedenske tradisjonen holdt seg sannsynligvis i lang tid etter at landet var blitt kristnet. Tro og overtro i forhold til det uberegnelige fisket har vært viktig nesten opp til våre dager. Fremdeles eksisterer det noe tro og overtro i forbindelse med fisket.

Samisk førkristen religion kjennetegnes av sjamanisme og et tredelt verdensbilde, der himmel, jord og underverden står for forskjellige virkelighets og bevissthetsplan. Stedene i naturen består gjerne av naturformasjoner uten menneskeskapte spor, slik som enkeltliggende steiner og steinblokker, steinformasjoner, fjell, sjøer, holmer, nes, kilder og elver. Tross variasjonsbredden er det visse likhetstrekk mellom de hellige stedene. De ligger gjerne på terskler i terrenget, slik som på nes, holmer, i flomålet, på vannskillet, på overgangen til høyfjellet og på toppen av fjellet. De synes ofte godt i terrenget. Visse landskapstyper går igjen, slik som ur, som trolig har blitt oppfattet som en passasje til underverdenen. De hellige stedene kan dessuten ha spesielle egenskaper som kan ha blitt oppfattet som manifestasjoner av det hellige. Det kan være størrelse (hellige fjell), steiner og berg som er kløyvd eller har spesiell farge i forhold til omgivelsene, steiner med menneske eller dyreform og sjøer med dobbelt bunn. Nærøymanuskriftet er en tekst fra tidlig 1700-tallet av daværende sogneprest i Nærøy, Johan Randulf. Lekamøya nevnes her for å ha vært samisk hellig fjell.

13.3 Sagnet om Lekamøya

Lekamøya er en fjellformasjon og et gammelt sjømerke som det knytter seg et sagn til. Norges lengste sagn, som strekker seg fra Lofoten i nord og til Leka i sør. Hurtigruten bruker et døgn på å seile gjennom dette sagnet. Herlaugsgildet har tidligere satt opp flere musikaler på spelplassen i Frøvik om sagnet om Lekamøya.

En vakker, senvårskveld tok Lekamøya de 7 søstrene med seg ut for å ta et kveldsbad og leke seg i vannet. Hestmannen lå der nord og kjedet seg da han plutselig speidet dem langt borte. Søstrene lekte og fjaset i vannet, men det var den vakre Lekamøya øynene hans falt på. Henne måtte han ha. Han kastet kappen over skuldrene, satte seg på hesten og jaget sørover i natten. Suliskongen våknet av livet og beveget seg nærmere sjøen for å se hva som skjedde.

Lekamøya hørte bråket og skjønnte at her måtte de bare komme seg unna. Hun og de syv søstrene la på flukt sørover Helgelandskysten. Lekamøya visste at det var henne han var ute etter, så hun løp fortere enn søstrene som syntes det hele var både morsomt og spennende og ikke kunne la være å leke seg litt underveis. Da Hestmannen skjønnte at han ikke klarte å nå henne igjen, spente han buen og sendte av gårde en pil etter henne. Men Sømna kongen, som hadde ligget der i nærheten av Brønnøysund og kikket på det hele, kastet hatten sin da han så pilen komme. Pilen gikk gjennom hatten og det gjorde at den både mistet fart og retning. I villskapen og våryrheten hadde alle glemt hvor kort den nordnorske natten var og plutselig kom sola opp og alle ble til stein.

13.4 Ørnerovet

Mange forbinder Leka med ørnerovet som fant sted 5. juni 1932 i Kvaløya. Vesle Svanhild på 3 år skal ha blitt tatt av en ørn og fløyet opp i Hagafjellet. Svanhild fikk få mén etter den dramatiske opplevelsen, men hun drømte flere ganger om stormåsen som tok henne med seg. Kjolen og sjalet hun hadde på seg hadde merker etter ørneklo. Mange har vanskelig for å tro på historien. Flere har forsøkt å motbevise hendelsen, men ingen har greid det hittil. Mange lekværinger var selv med og lette, og de vil ikke bli stemplet som løgnere. Fjellskrentene hvor ørna bygde reir var stupbratte, så en treåring kunne umulig klart å klatre opp på hylla der hun ble funnet. Strekningen fra gården og opp til fjellfoten ville også vært svært utfordrende.

Figur 85 Foto: Amund Ludvigsen

Kjolen og skoen som Svanhild hadde på seg denne dagen er utstilt på Lekatun sammen med en utstilling som forteller om hendelsen, figur 85.

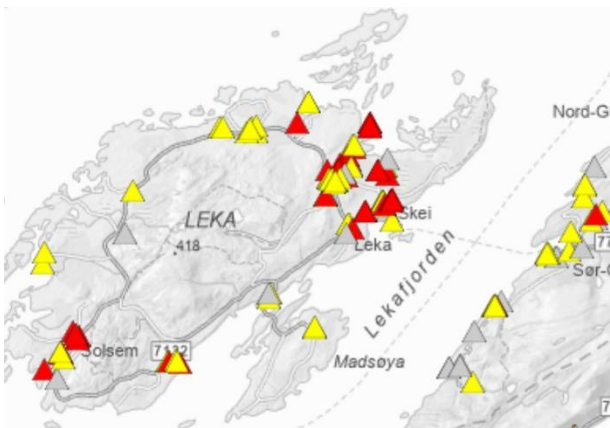
I Kvaløya er det satt opp informasjonstavle om ørnerovet. Det er også avmerket i fjellet hvor Svanhild ble funnet, samt merket turløype et stykke opp mot funnstedet.

14 Sefrak

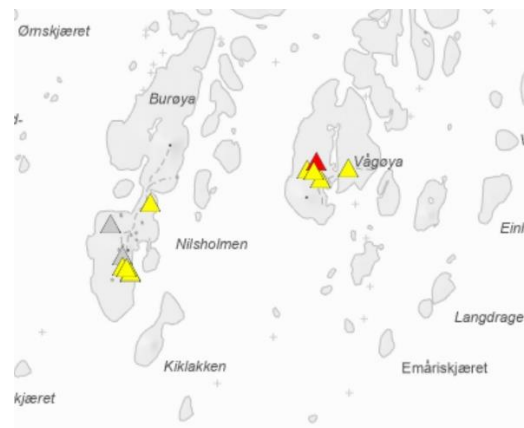
På midten av 70-tallet ble det startet opp et nytt nasjonalt prosjekt hvor målsettingen var å registrere alle bygninger fra før 1900. Stadig flere kulturminner ble revet eller ødelagt, og viktig dokumentasjon og informasjon om bygningsarven var i ferd med å gå tapt. Registreringen satte søkelys på, og var et verktøy for å motvirke denne negative utviklingen. Arbeidet var i regi av sekretariatet for registrering av faste kulturminner – eller SEFRAK. I Leka foregikk denne registreringen på 1980- tallet.

Registreringene i SEFRAK betyr ikke at en bygning er fredet eller vernet. Den er kun definert som frednings- eller verneverdig. Det er dermed opp til hver enkelt eier og kommune hvordan disse verdiene forvaltes. Det er derfor viktig at Leka kommune ser helhetlig på det grunnlagsmaterialet som SEFRAK-registreringen, og den senere kontrollregistrering utført av distrikts seksjonen har gitt, og i dialog med eierne, legge en strategi for hvordan et utvalg av bygningene kan tas vare på. Fredning skjer ved enkeltvedtak hjemlet i Kulturminneloven og utføres av Riksantikvaren. Fylkeskommunen kan initiere midlertidig fredning dersom viktige kulturminner står i fare for å bli ødelagt. Varning skjer ved å ta i bruk hensynssone og særlige bestemmelser hjemlet i plan- og bygningsloven.

Kulturminnearbeidet er en kontinuerlig prosess, så det er umulig å si at en er ferdig. For eksempel vil noen bygg som settes opp i dag også kunne defineres som verdifulle kulturminner i fremtiden. Det er derfor viktig å ha et blikk også for nyere bygninger.

Figur 86 Kartutsnitt over Leka og Austra fra arcgis.com

Figur 87 Kartutsnitt over Hortavær fra arcgis.com

I ulike kartløsninger på internett kan man se oversikt over bygninger som ble registrert i SEFRAK på 1980-tallet, figur 86 og 87.

De som er merket med rød trekant er bygninger oppført før 1850, og som er omfattet av kulturminneloven § 25.

Bygninger markert med gul trekant er bygninger som er oppført mellom 1850 og 1900

Bygninger med grå trekant er enten revet eller har falt sammen.

Det er sannsynlig at det er flere bygninger som er eldre enn hva som er registrert i SEFRAK, da det av ulike årsaker ikke alltid ble oppgitt korrekt byggeår under registreringen.

15 Tiltaksplan 2025-2027

I tiltaksplanen foreslås det konkrete tiltak for å forvalte, formidle og ivareta kulturminnene og kulturmiljøene i kommunen. De foreslåtte tiltakene prioriteres i kommunens arbeid med kulturminner og kulturmiljø. Handlingsdelen til kommuneplanen/økonomiplanen er kommunens økonomiske styringsverktøy, og den samlede ressursfordelingen skjer i økonomiplanen. Endelig fastsetting av tiltak og de økonomiske rammene må behandles i økonomiplanen.

For enkelte tiltak må det tas forbehold om at tiltakene prioriteres i økonomiplanen/budsjett før de kan iverksettes. Tiltaksplanen anbefales rullert samtidig med rullering av planstrategi for hver valgperiode, altså hvert 4 år.

Forvaltning

	Tid	Beskrivelse	Ansvarlig	Samarbeids-partnere
Rutiner for å sikre at kulturminner og kulturmiljøer i Leka kommune blir ivaretatt i kommunens arealplanlegging og utviklingsarbeid.	Fast	Bevisst og langsiktig forvaltning av de spesielt verdifulle områdene, særlig når det gjelder videre utbygging. Tilrettelegge slik at kulturminnet/Kulturmiljøet blir bevart som en del av miljøet i arealforvaltningen. Oppfølging med hensynssoner i arealdelen til kommuneplanen og reguleringsplaner for å ivareta automatisk fredet kulturminner og andre viktige kulturminner og kulturmiljøer. Vurdere om Madsøygrenda og Fotamoen også skal inngå i bevaringsverdig bygningsmiljø.	Leka kommune	Fylkeskommunen Statsforvalter
Kulturminner i et endret klima. Vurdere og synliggjøre utfordringer knyttet til både akutte hendelser og forvaltning av kulturarven i et klima i endring.	Fast	Fortløpende i forbindelse med byggesak og kommuneplanarbeid. Faglig oppdatering på ny forskning og tilskuddsordninger for å sikre kulturminner ved endret klima.	Leka kommune	Fylkeskommunen Statsforvalter

Se kulturminner og kulturlandskap i sammenheng med landbruket og skjøtsel/drift av kulturlandskap	Fast	SMIL-midler og andre støtteordninger for ulike tiltak. Formidle ulike ordninger via kommunens hjemmeside. For eksempel midler i forbindelse med ivaretagelse av kystlynghei. UKL Midler for utvalgte kulturlandskap.	Leka kommune	Fylkeskommunen Statsforvalter
Registrering i askeladden	Fast	Legge inn ikke registrerte automatisk fredet kulturminner.	Fylkeskommunen	Leka Kommune
SEFRAK-Registeret	2026	Oppdatering av SEFRAK registrerte bygg, fjerne bygg som er revet eller har gjennomgått omfattende endringer fra registeret Beslutte om oppdatering skal gjennomføres.	Leka kommune	Privatpersoner, lag og forening, Museet Midt.
Bevaring av eldre bygninger	Fast	SMIL midler kan tildeles for bevaring av eldre bygninger på landbrukseiendom. Råd og veiledning for søknader til kulturminnefondet, UNI stiftelsen og andre ordninger for tiltak som faller utenfor SMIL ordningen.	Leka kommune	Fylkeskommunen Statsforvalter Kulturminnefondet
Vedlikehold av turstier	Fast	Vedlikehold av gruset stier som er etablert i områder som allerede er tilrettelagt for å formidle kulturminner.	Leka kommune	Private, lag og foreninger.
Kyststi	2027	Etablere kyststi Buøyodden-munningen av Kvaløyelva.	Leka kommune	Fylkeskommunen Leka IL
Årlig temakveld/Kurs	Fast	Starte opp med årlig temakveld og/eller kursing innenfor kulturmiljø og kulturlandskap. Kunnskap rundt økonomiske virkemidler for å ivareta kulturmiljø og kulturlandskap.	Leka kommune	Fylkeskommunen Museet Midt Kulturminnefondet

Formidling, praktiske tiltak

Tiltak	Tid	Beskrivelse	Ansvarlig	Samarbeidspartnere
Formidle kulturminner og kulturmiljø til barn og unge.	Fast	Formidling gjennom den kulturelle skolesekken. Minst 1 gang hvert skoleår skal lokal kulturarv være i fokus.	Leka kommune	Privatpersoner Lag og foreninger Leka bygdemuseum
Revitalisere fotefar mot nord	2025/2026	Revitalisere Fotefar mot nord: Herlaugshaugen. Oppdatering med ny informasjon om kulturminnet.	Fylkeskommunen	Museet Midt Leka kommune
Sildaguden	2025/2026	Kulturminnet Sildaguden har bikket over på siden og bør rettes opp. Området bør ryddes for kratt. Dette må avklares og eventuelt gjennomføres i samarbeid med sametinget.	Sametinget	Leka kommune Fylkeskommunen
Immaterielle kulturminner og kulturarv	2026	Engasjere privatpersoner med kjennskap til lokale eventyr/sagn til å få skrevet ned disse. Sikre lokale matoppskrifter for fremtiden.	Leka kommune	Privatpersoner Bygdekvinnelaget
Bygdemuseum	Fast	Formidling av Leka sin historie. Se på muligheten for å få på plass moderne skilt med historiefornidling av museets gjenstander, samt om fiske og landbruk.	Leka bygdemuseum	Museet Midt
Krigsminner	2027	Etablere skilt med info om krigsminne på Lauvhaten.	Leka kommune	Museet Midt Fylkeskommunen

16 Kilder

Nettsider:

www.asketadden.no

www.gislink.no

www.riksantikvaren.no

www.kulturminnesøk.no

www.sprakradet.no

www.kystverket.no

www.fyr.no

www.sunnmiddelalder.net

Loverk:

Lov om kulturminner

Plan og bygningsloven

Bøker:

Nasjonal verneplan for fyrstasjoner – Utgitt av riksantikvaren 1997

Namdalens historie – Utgitt av Namdal historielag 1981

Gjennom brått og brann – Johannes Furre, 1992

Leka under krigen – Arnfinn Holand, 1995

Trondhjems turistforening, årbok 1999

Offentlige dokumenter:

Forvaltningsplan for Horta verneområde

Forvaltningsplan for Sklinna naturreservat

Områdeplan utvalgte kulturlandskap i landbruket

Privatpersoner:

Arnfinn Holand

Ørjan Kvaløy

Birgit Maixner

Bilder:

Fotografer er kreditert under hvert bilde.

Bildet på forsiden er et gammelt postkort fra rundt 1920. Fotografen er Benonisen. Bildet er fargelagt av Per Otto Furre. Fotograf vanmerke side 4 er Amund Ludvigsen

